

Déry Attila: A reformkori város... Pest

ami sajátosan pesti és ami általában városi...

A **város** fogalma

- szervezett közösség
- központi szerep
 - katonai
 - gazdasági, ipari, kereskedelmi
 - kormányzati
- gyors fejlődés a 18. század végétől

Jellemzők

- **strukturált társadalom**
- **szervezettség**
- **önállóság**
- **stabilitás**

A **város** megjelenési formája

- falak (védelem)
- választott önkormányzat (előljáróság)
- saját jog
- jelkép → kapu (tipikus címer-motívum)

A **város** szervezete

- külső és belső tanács
- választás módja
- elöljáróság

- főbíró

polgármester szerepének kialakulása

- kapitány
- syndicus → jegyző → a hivatal vezetője

hivatal kialakulása

- kincstárnok → pénzügyek, árvaügy
- szószóló

Hazai városi szervezet kialakulása

Történeti előzmények

- kései Árpád-kor
- első városok – a város-típusok kialakulása
 - szab. kir. város
 - mezőváros
- felvidéki, bányavárosi hangsúly a magyar városfejlődésben
- magyar városi jog forrása → jog-átháramlás, öröklés

Schabenspiegel, Saxenspiegel

- bevándorlók különállása
- a városok rendszerei és a központ típusai
- a török kor
- a 18. század reorganizáció és fellendülés

A hazai városfejlesztés és fejlődés **céljai** a 19. század elején

- rendezett tulajdonviszonyok és regisztrálásuk
- műszakilag és esztétikailag tisztázott építési körülmények
- városi rendszer kialakítása
- középületek építése
- belterületi káosz megszüntetése
- egészségesebb környezet kialakítása
- közlekedés feltételeinek javítása

A hazai városfejlesztés és fejlődés **feladatai** a 19. század elején

- telekkönyvek felülvizsgálata
- építési szabályzat alkotása
 - mértékadó szintek
 - beépítés mértéke
 - épületmagasságok
 - anyagok és szerkezetek
 - méretezés
 - városon belüli övezetek
- középületek elhelyezése
- belterületi vásárok, továbbá szennyező és zajos funkciók kihelyezése
- csatornázás
- belterületi úthálózat szabályozása és burkolása, külterületi úthálózat rendezése
- modus vivendi a katonasággal

Ahogy a városokat látták...Az **ÉLMÉNY!**

- látkép
- burkolatok
- közlekedés
- szag
- öltözködés
- üzletek
- vásárok
- társadalom

A reformkori **építészeti forma** → homlokzat

- sima homlokzati felületek, esetleg lizénákkal függőlegesen tagolva
- magas kő lábazat
- földszint fölött öv+könyöklőparkányból álló sáv
- felső emeleten könyöklőparkány
- főparkány sima íón jellegű
- földszinten félköríves falnyílások, vállparkányról indított tagozatos félkörívvel + zárókővel
- emeleteken állótéglány alakú ablakok tagozatos keretezéssel,
 - időben előrehaladva a homlokzatok egyszerűbbek
- mindenütt (kő tagozatokon is) vakolt felületek
- „fehér” klasszicizmus = világos vakolat vagy fehér meszelés

Blumenstökli-ház. Mai V. József nádor tér 1. építtető Grósz Ferenc, tervező és építő Hild József /1824

Építészeti reprezentáció a 19. század első felében

A letisztult forma

Tänzer-ház. Mai V. Akadémia. u. 3.
építtető Tänzer József, tervező és
építő Hild József /1836

Építészeti klasszicizmus, az **unalmas** forma...

„Az emeletes háznál nálunk kialakult klasszicista típus – teljes művészi tökélye mellett is – szinte egy *matematikai egyenlethez* hasonlítható, amely a magasság és szélesség függvényeként felállítva, számos állandó mellett aránylag kevés változót tartalmaz”. (Rados Jenő és Zádor Anna, (Klasszicizmus építészete Magyarországon, 1943)

„*Kockás papíron* minden klasszicista házat fel tudok rajzolni.” (Farkasdy Zoltán, Molnár Péter)

Okok:

– közízlés

– építészeti előírások

- beépítés mértéke
- beépítési magasság
- ablaktengely kiosztás és nyílásméret
- traktusmélység
- belmagasság

A reformkori **ház-etalon** → ahogy rajzolták...

Elegáns külvárosi ház, az Adrássy út 10. helyén, építtető:
Weiss Márton, építő Zitterbarth János /1822.

A reformkori **ház-etalon** → ahogy ábrázolták...

A reformkori **város-látkép** → Pest...

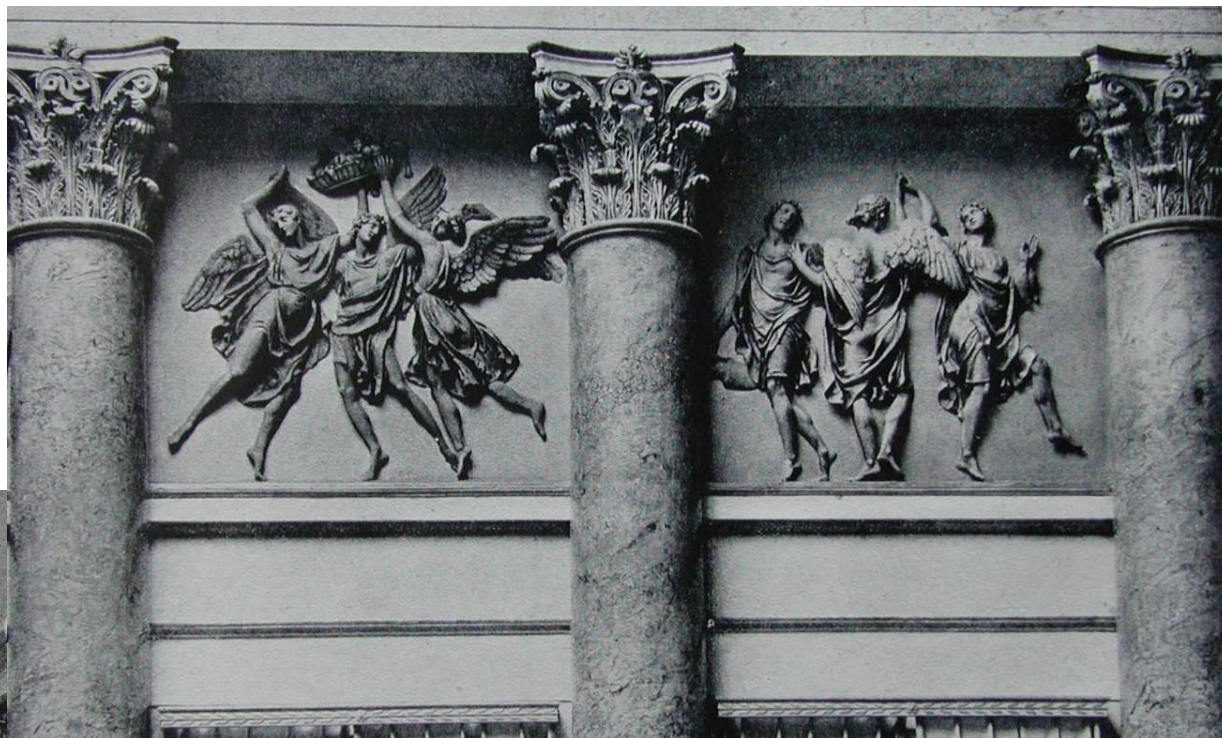

A reformkori **Dunasor.**

A reformkori **Dunasor**.

A reformkori ízlés

Széchenyi tér 7-8. Ulmann-ház, később Európa-szálló nagytermi dombormű-csoportjának részlete, Marco Casagrande műve, elpusztították 1961-ben.

Bérházi belsők – földszint

– bejárat előtér és közl. padló

- döngölt agyag és/vagy tapasz
- kockakő
- fakocka
- terrazzo
- tégl

– bejárat előtér fal

- vakolt, meszelt és/vagy festett
- tagozatok, stukkódíszek

– bejárat előtér mennyezet

- síkmennyezet alulról síkra burkolt, festve
- boltozat vakolt, stukkóval tagolt → álformák!

– udvar

- döngölt agyag és/vagy tapasz
- kő
- tégl

Bérházi belsők – emelet

- lépcső előtér
 - terrazzo
 - mozaik
- lépcső anyag
 - előregyártott mészkő
- lépcső falazat
 - vakolt, festett olajmázolt magas lábazattal
- lépcső korlát
 - kovácsoltvas pálcatagos, fa kapaszkodóval
- függőfolyosó
 - mészkőlap, konzolokon
 - korlát kovácsoltvas pálcatagos, betétdíszes
 - tagozatok, stukkódíszek

- Lakásbelsők**
- **szoba**, fal és mennyezet
 - meszelve
 - festve → díszítőfestés és fajtái...
 - tapétázva
 - holker
 - vakolatból/stukkóból, festve
 - papírmáséból, festve
 - mennyezet
 - boltozat vakolva és falat folytatva meszelve/festve
 - síkmennyezet nádazaton vakolva és falat folytatva meszelve/festve
 - **mellékes helyiségek**
 - fal vakolva +
 - meszelve és olajjal mázolva
 - mennyezet
 - boltozat meszelve
 - síkmennyezet látható

Lakásbelsők – **szoba**, padló

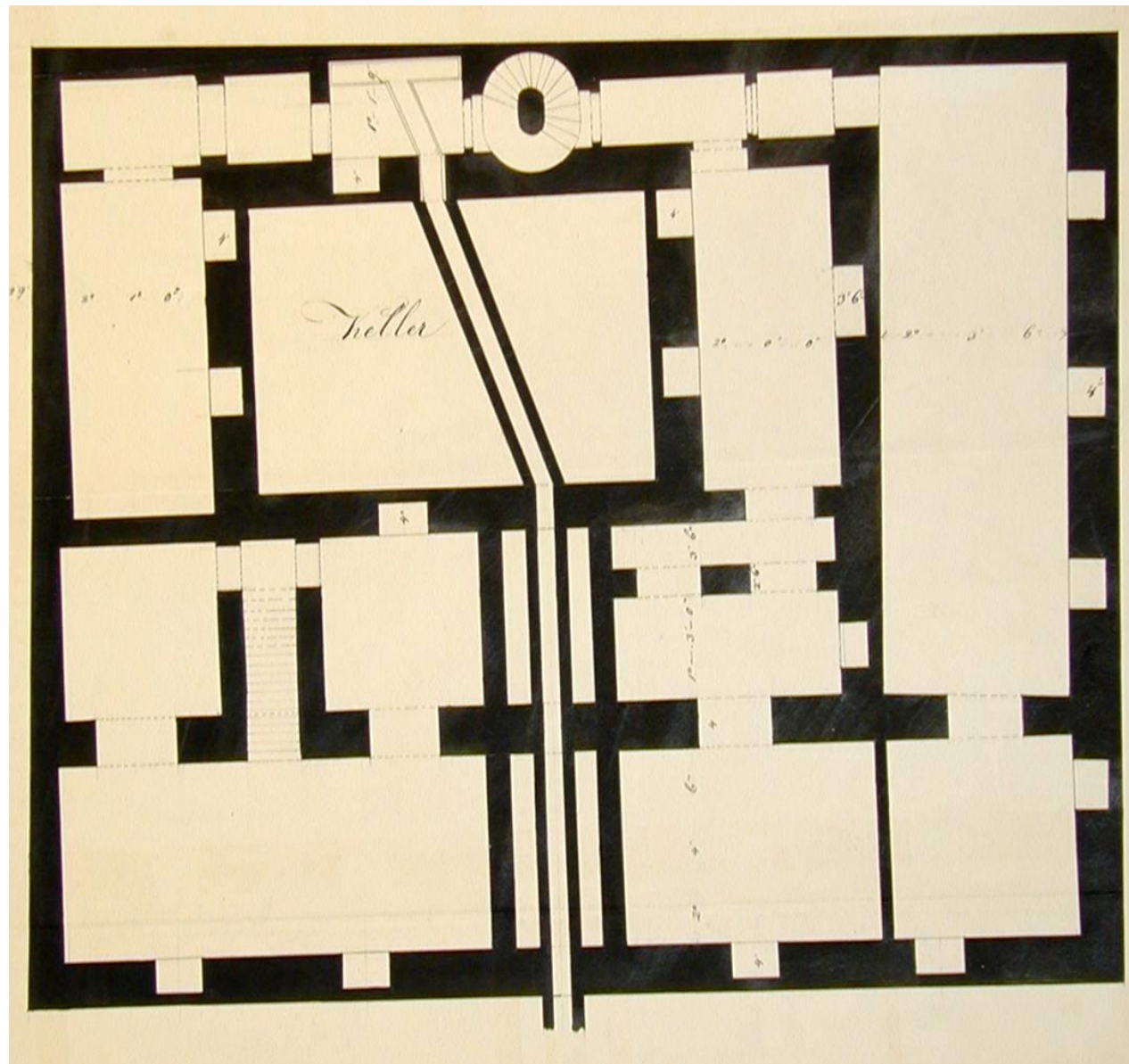
- puhafa padló
 - közönséges deszkapadló
 - hajópadló
 - Fries (friz) padló
- keményfa padló
 - igazi parketta
 - amerikai parketta

– **istálló** , padló

- puhafa padló
 - padlónádolás
 - közönséges deszkapadló

– **istálló** , padló

- hidegpadló
 - tapasz
 - síkmennyezet látható
 - téglák

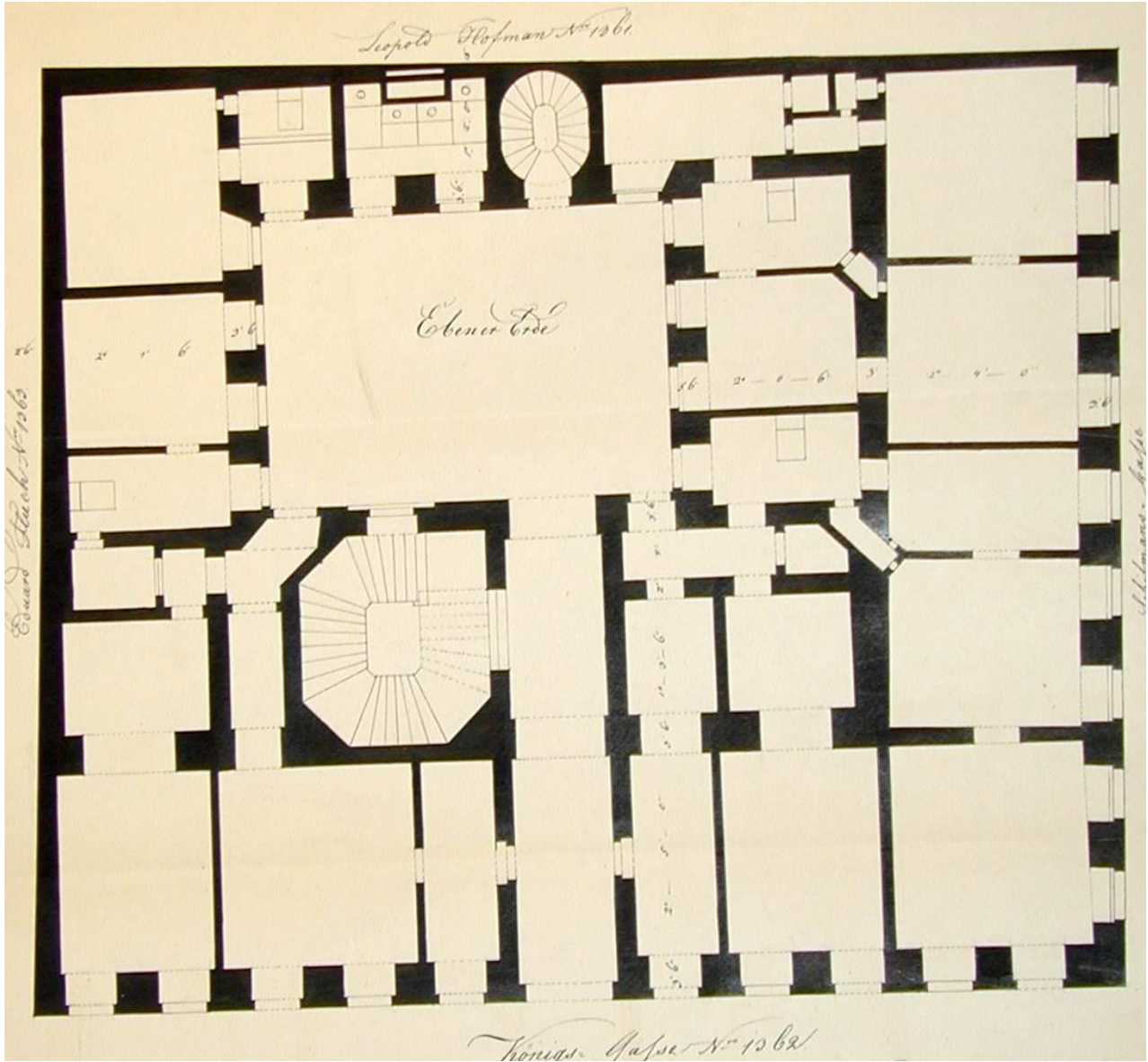

Városi ház a Reformkor delelőjén

Robicsek-ház.

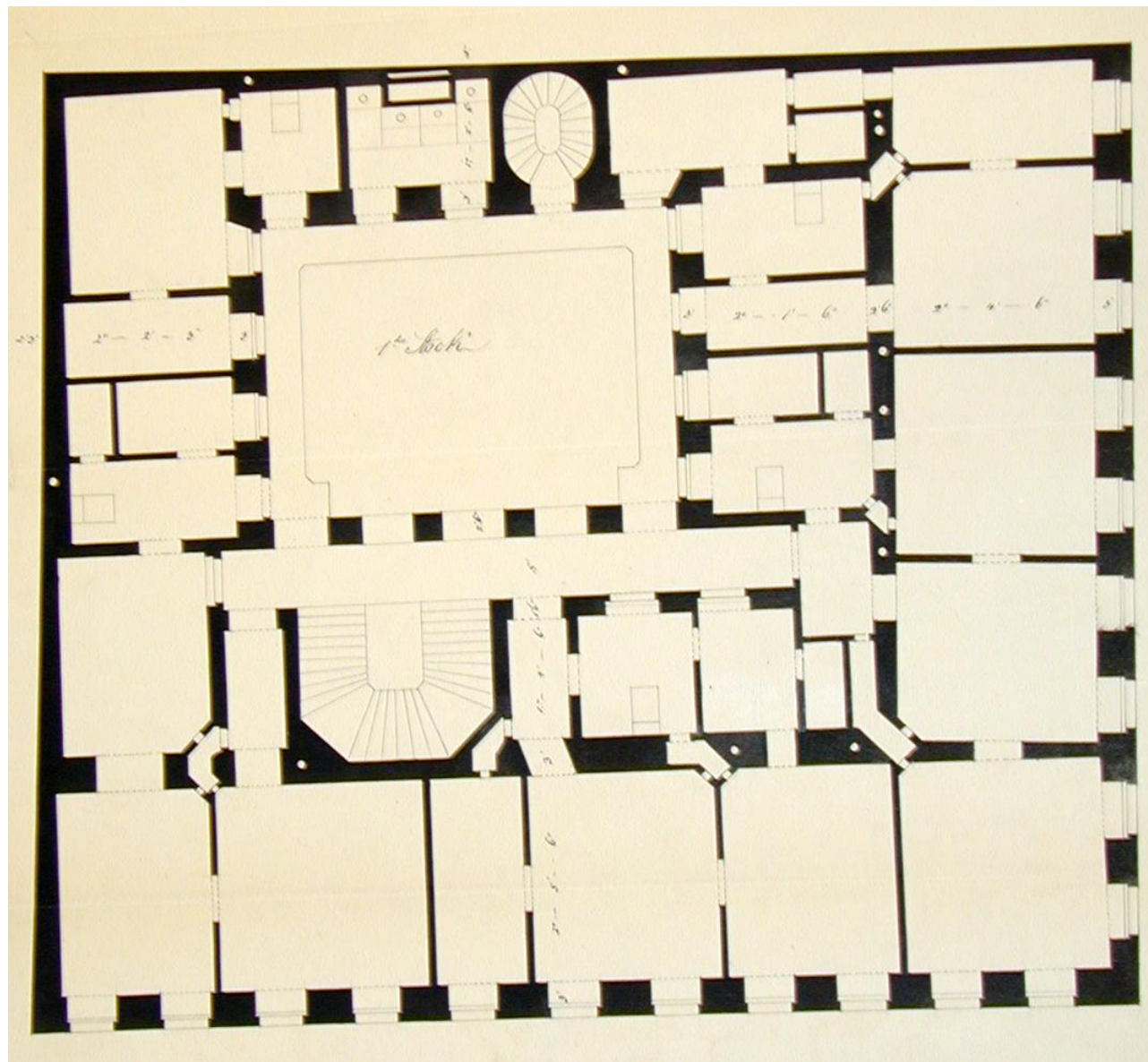
VI. Király u. 40.
1844.

Pince.

Városi ház a Reformkor delelőjén

Robicsek-ház.
Földszint.

Városi ház a Reformkor delelőjén

Robicsek-ház.
Első emelet.

Bérházi kapualj belterületen, 1840-es évek

Kapualj, külvárosban, 1830 körül

Kovácsoltvas pálcatagos korlátok,
betétdíszekkel

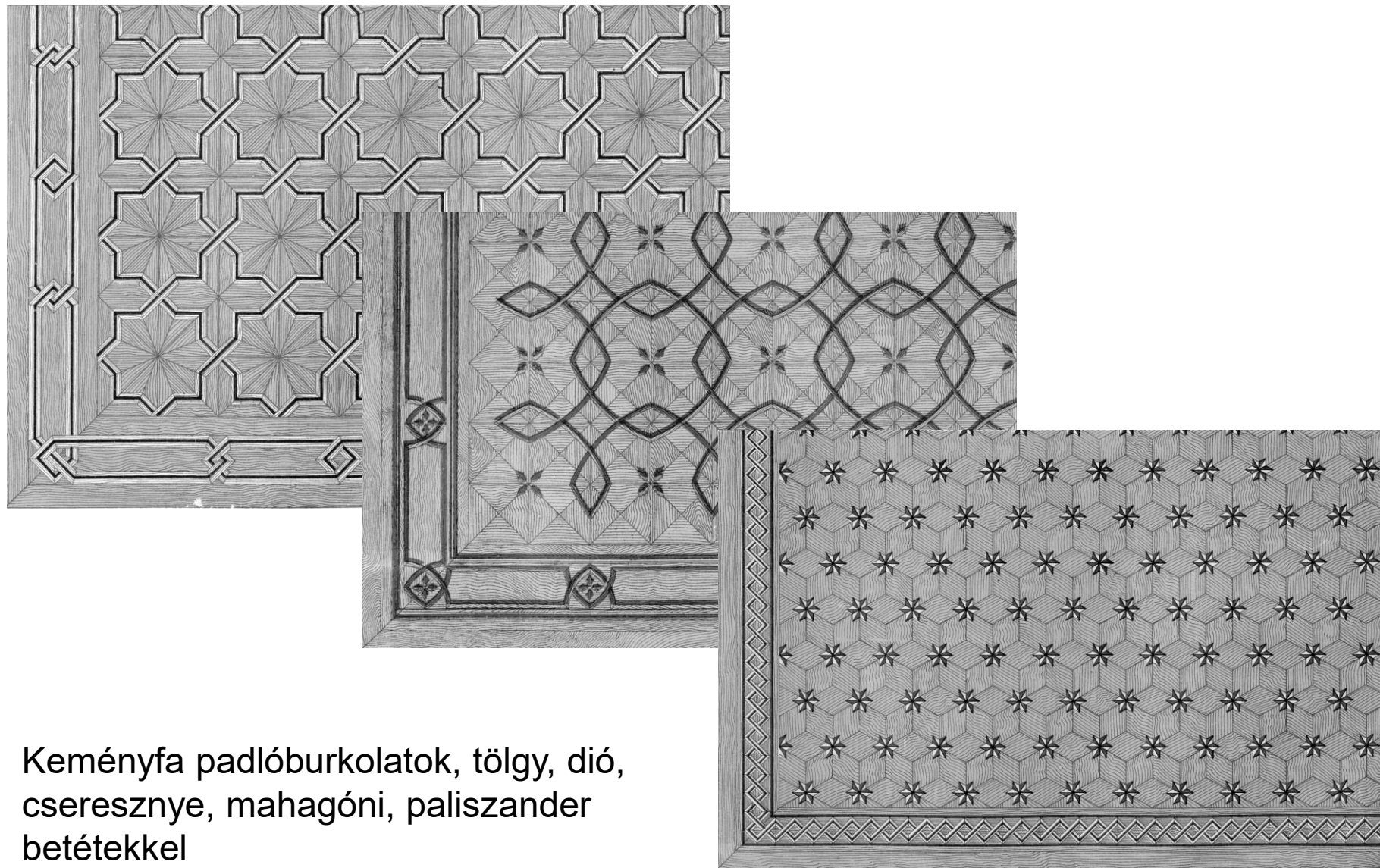
Futókutyaadíszes kovácsoltvas pálcatagos korlát

Fabábos korlátok, lebegő lépcsőn, 1840-es évek

Tégla burkolat, igényes mintázattal,
19. század első fele

Keményfa padlóburkolatok, tölgy, dió,
csereznye, mahagóni, paliszander
betétekkel

A víz...

Bérházakban az alábbi víz-igényeket tartottak mértékadónak:

- a 19. század elején 20-30 l/perc
- az 1840-es évektől 30-60 l/

A 19. század első felében városban az alábbi lakóházi vízigényekkel számoltak:

- ivásra 25-30 l/nap,
- mosásra 10-15 l/nap,
- lóápolásra 50-75 l/nap/ló,
- kocsi-tisztításra 40-60 l/nap/kocsi,
- kb. 1850 után egyszeri árnyékszék öblítésre 7-12 l,

A **víz** forrása:

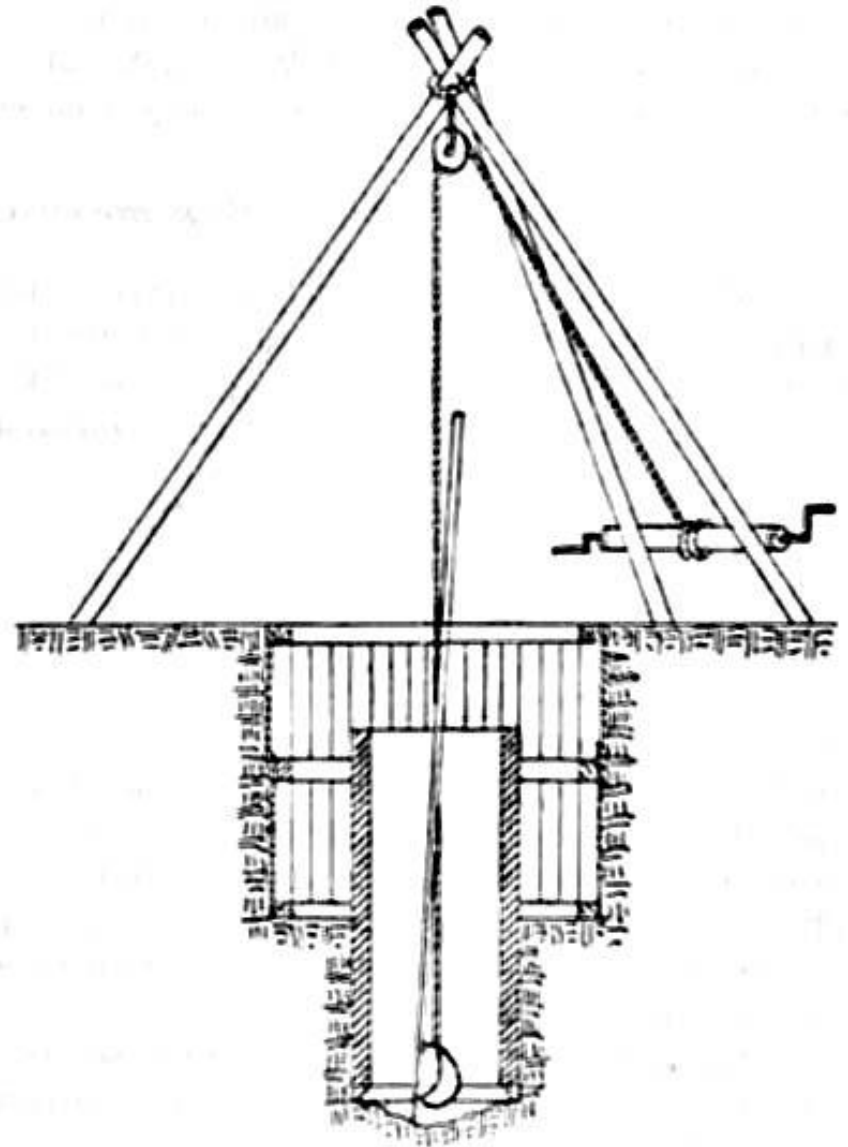
- kutak
- ciszternák
- vízvezetékek

A **vízvezetékek** vízádói

- források
- kutak

A kutak lehetnek

- ásott kutak
- szivattyús kutak

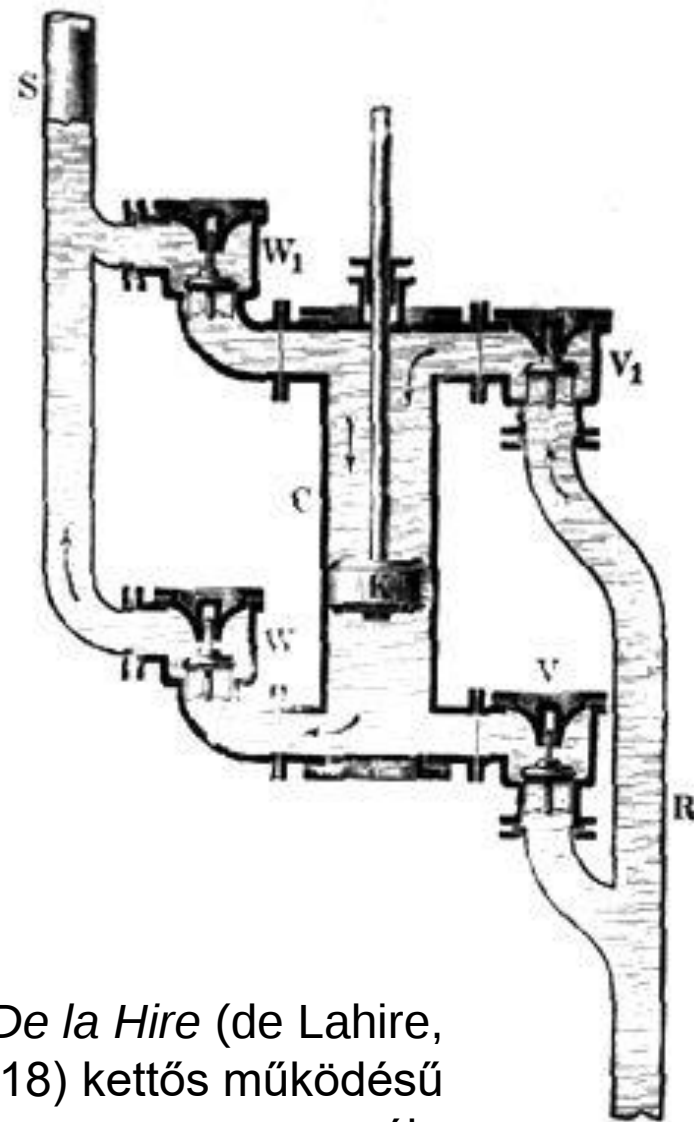

A kutak lehettek

- **ásott kutak**
- szivattyús kutak

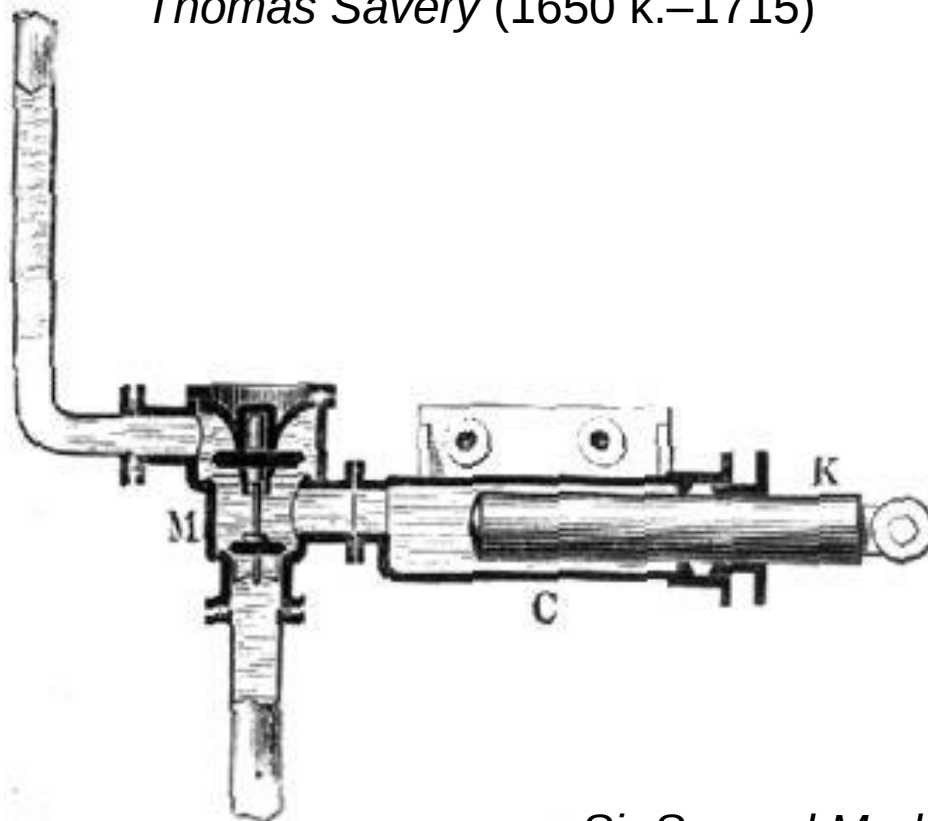
A kutak lehettek

- ásott kutak
- **szivattyús kutak**

Philippe De la Hire (de Lahire, 1640–1718) kettős működésű pumpája

Kteszibiosz (Κτησίβιος, Ctesibius, Kr. e. 3. sz.)
Nicolas Grollier de Servière (1596–1689),
Denis Papin (1647–1712),
Thomas Savery (1650 k.–1715)

A kutak lehetnek

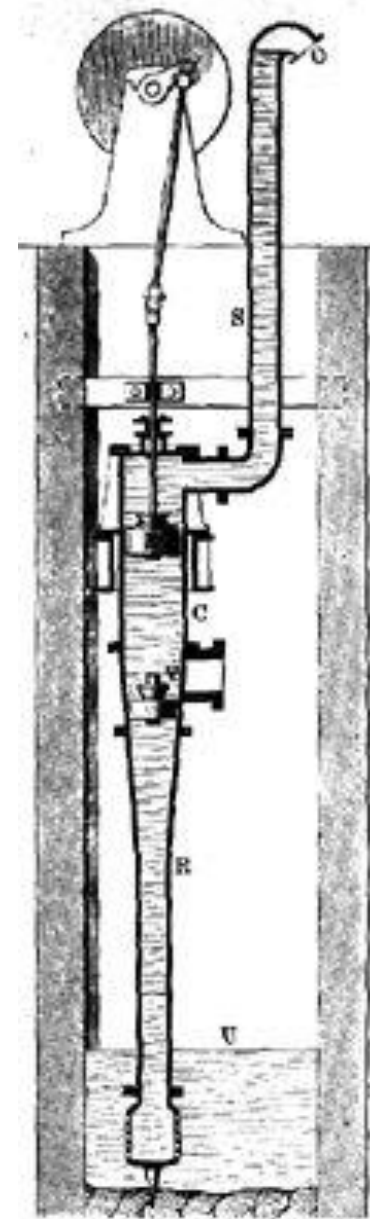
- ásott kutak
- **szivattyús kutak**

Sir Samuel Morland (1625–
1695) gépezete
plunger-szivattyú

A kutak lehettek

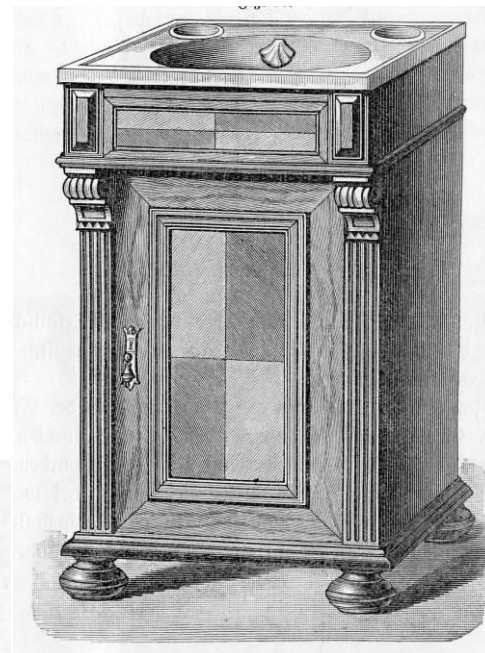
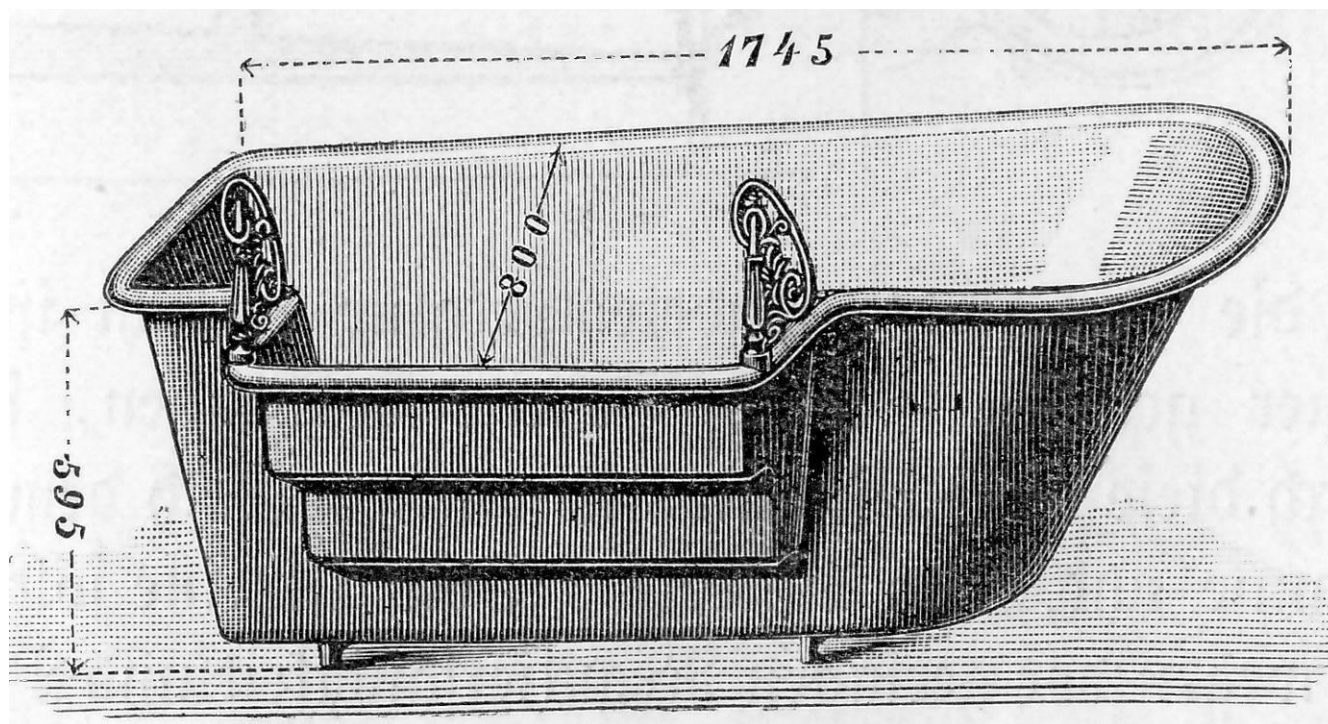
- ásott kutak
- **szivattyús kutak**

Egyszeres működésű pumpa

Vízfogasztó

- **szobai kézmosó**
- konyhai csapoló
- **szobakád**

A csatornázás

– A városi hulladék mennyisége és összetétele:

- emberi (személyes)
- állati
- vásári

– Az eltávolítás lehetőségei

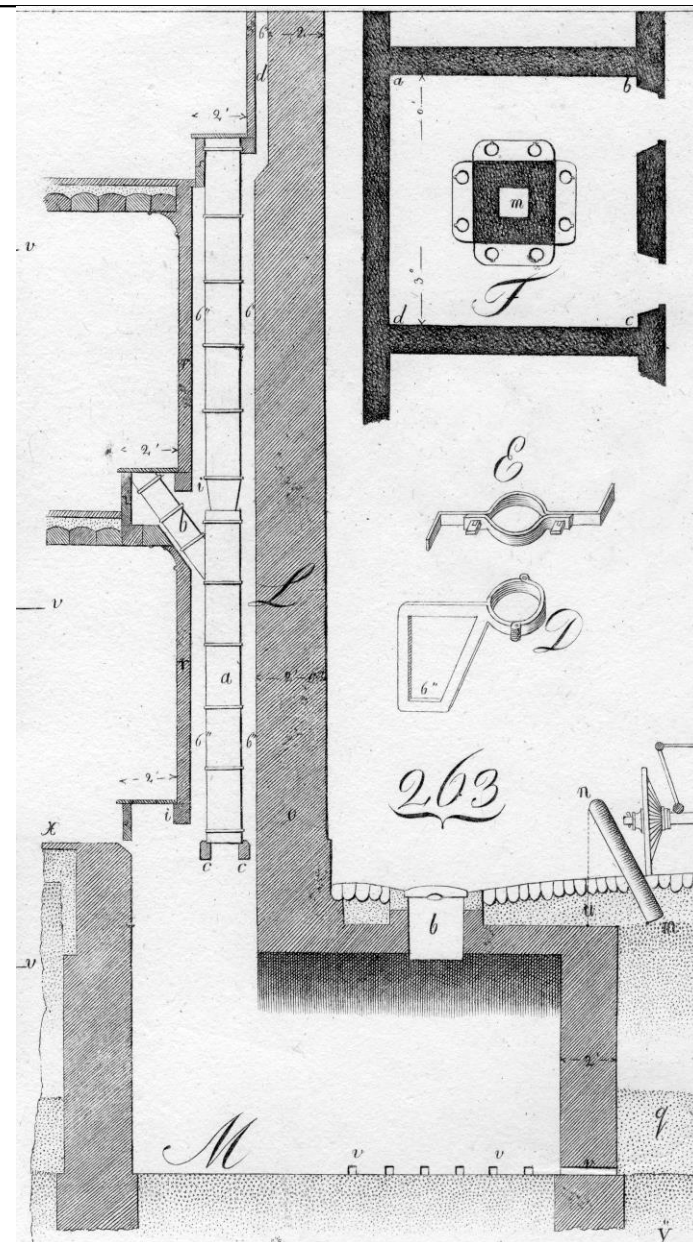
- elfolyik...
- helyszínen szikkasztják → esetleg gyűjtik
- gyűjtik → „tonna rendszer”
- elvezetik → csatorna

Victor Hugo, Nyomorultak...

A város problémái... Csatornázás

– Az eltávolítás lehetőségei

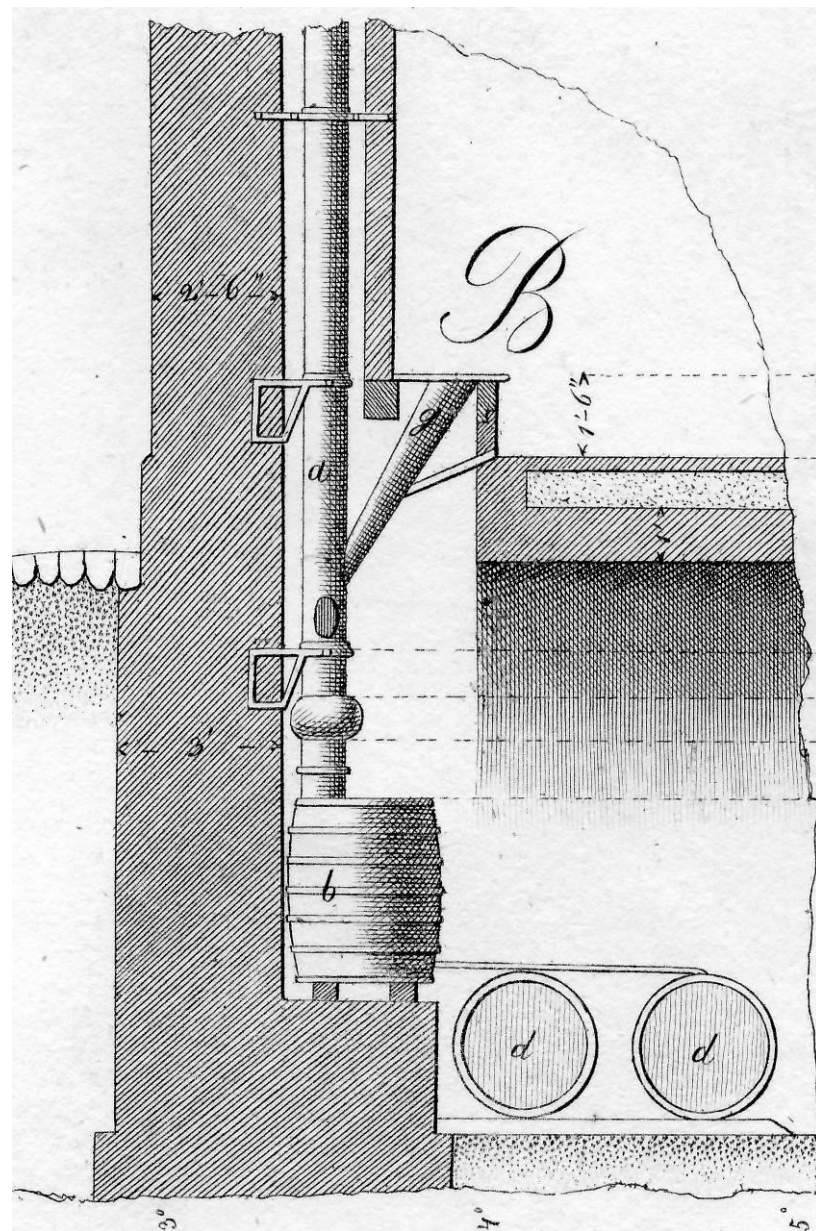
- elfolyik...
- **helyszínen szikkasztják**
- gyűjtik → „tonna rendszer”
- elvezetik → csatorna

A város problémái... **Csatornázás**

– Az eltávolítás lehetőségei

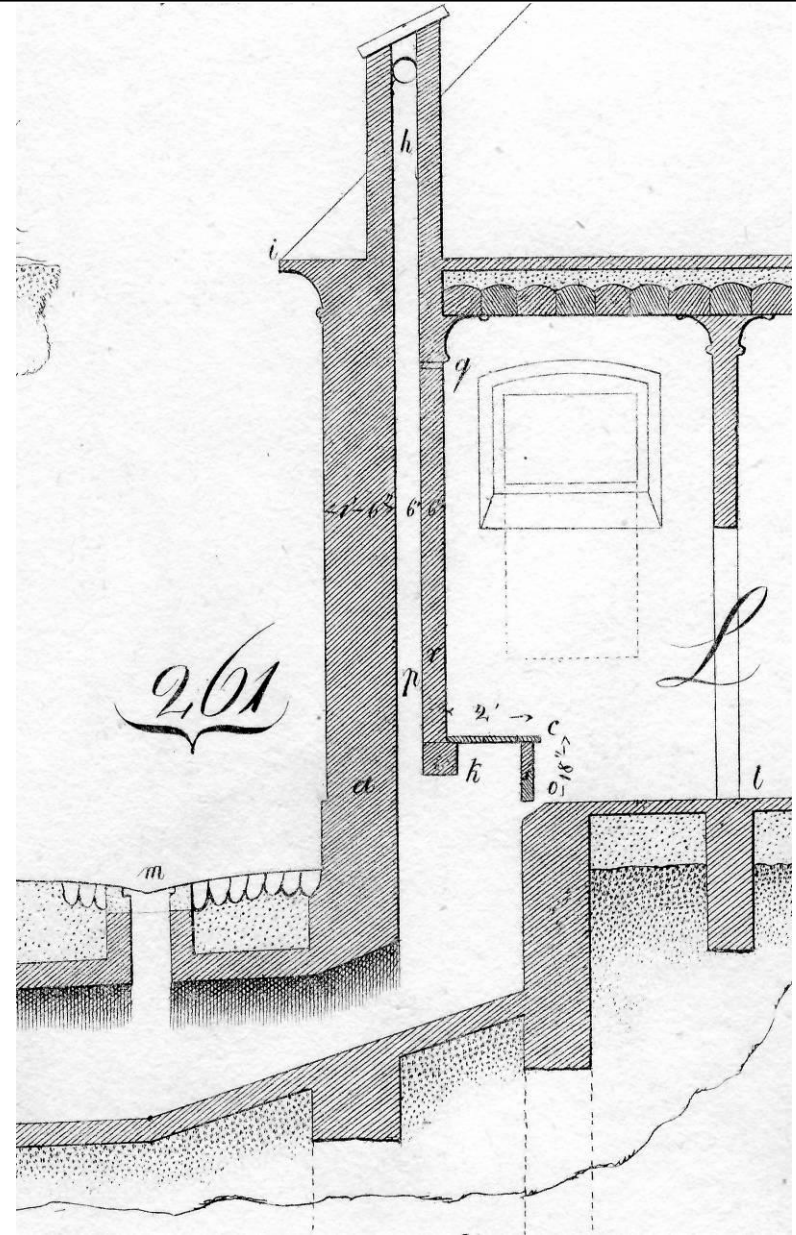
- elfolyik...
- helyszínen szikkasztják
- **gyűjtik** → „tonna rendszer”
- elvezetik → csatorna

A város problémái... **Csatornázás**

– Az eltávolítás lehetőségei

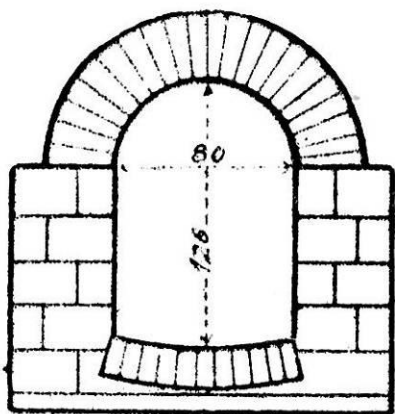
- elfolyik...
- helyszínen szikkasztják
- gyűjtik → „tonna rendszer”
- **elvezetik → csatorna**

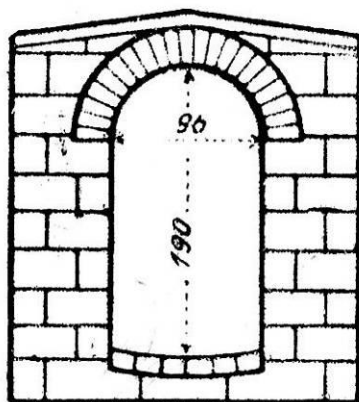
A város problémái... **Csatornázás**

Csatornatípusok fejlődése, problémák

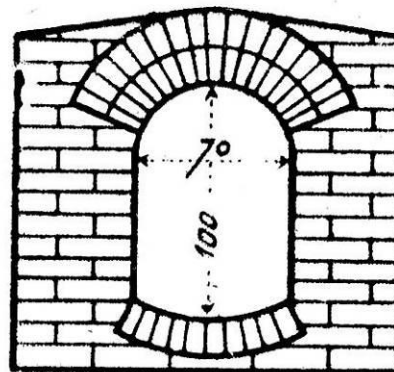
- szerkezet: falazat és boltozat
- folyási sebesség, kisvízi üzem, túlfolyás
- keresztezés, folyóka
- kicsatlakozás, gyűjtés

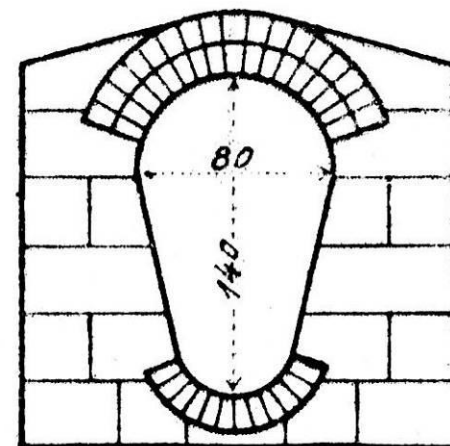
XIX század elején.

1840-1870.

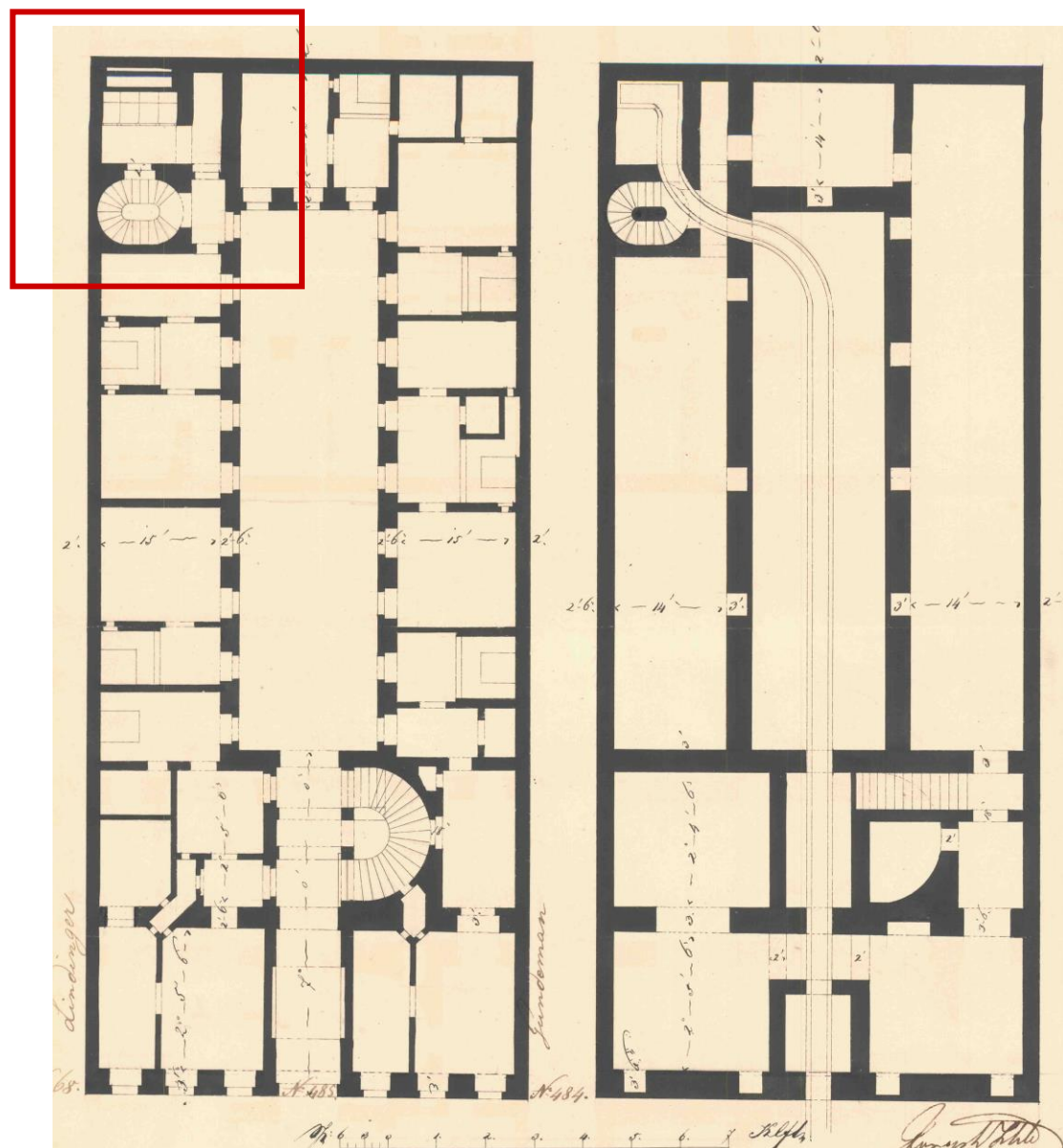
1840-1870.

1860-1870.

Az **illemhely** helye a házban

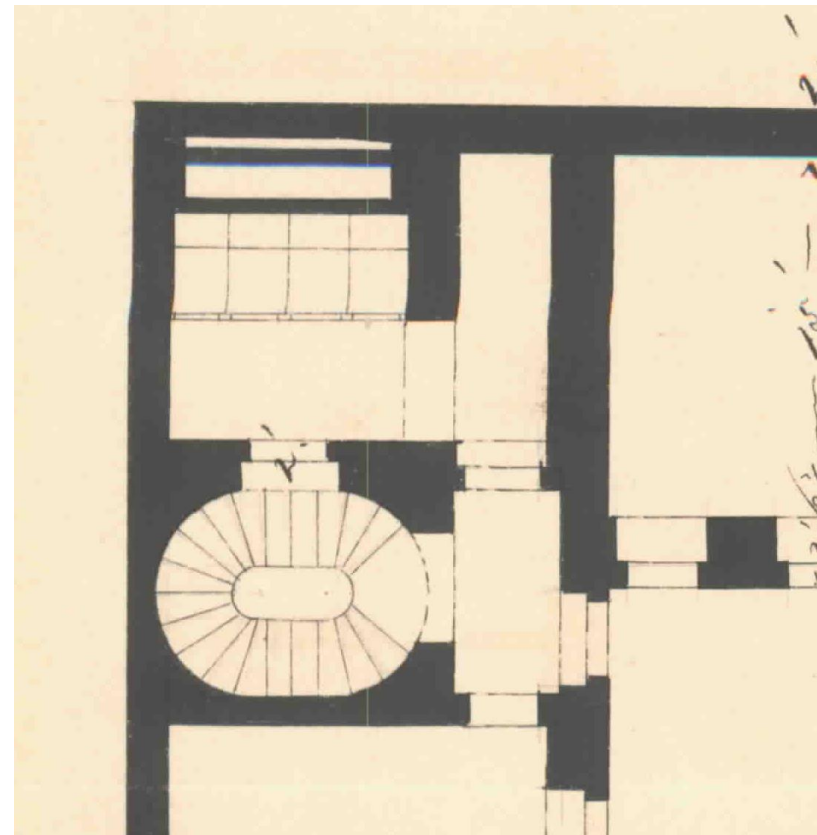
- melléklépcsőház mellett, hátul
- közlekedőnél
- lakásban (elvétve)

Mai V. Kisdiófa u. 5. helyén,
építő Hild József /1840

Az **illemhely** helye a házban

- **melléklépcsőház mellett**
- hátul
- közlekedőnél
- lakásban

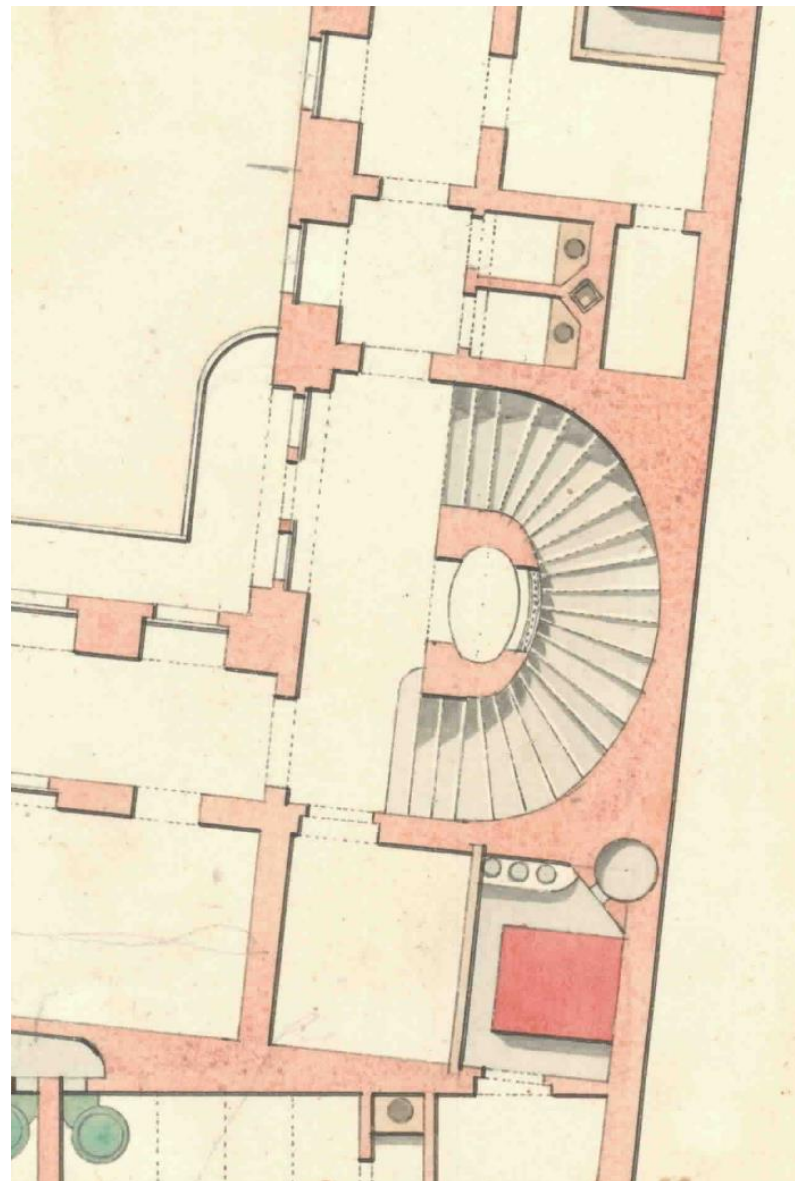
Illemhelyek mögött az ejtés és a szellőzés kettős aknája

Mai V. Kisdiófa u. 5. helyén,
építő Hild József /1840

Az **illemhely** helye a házban

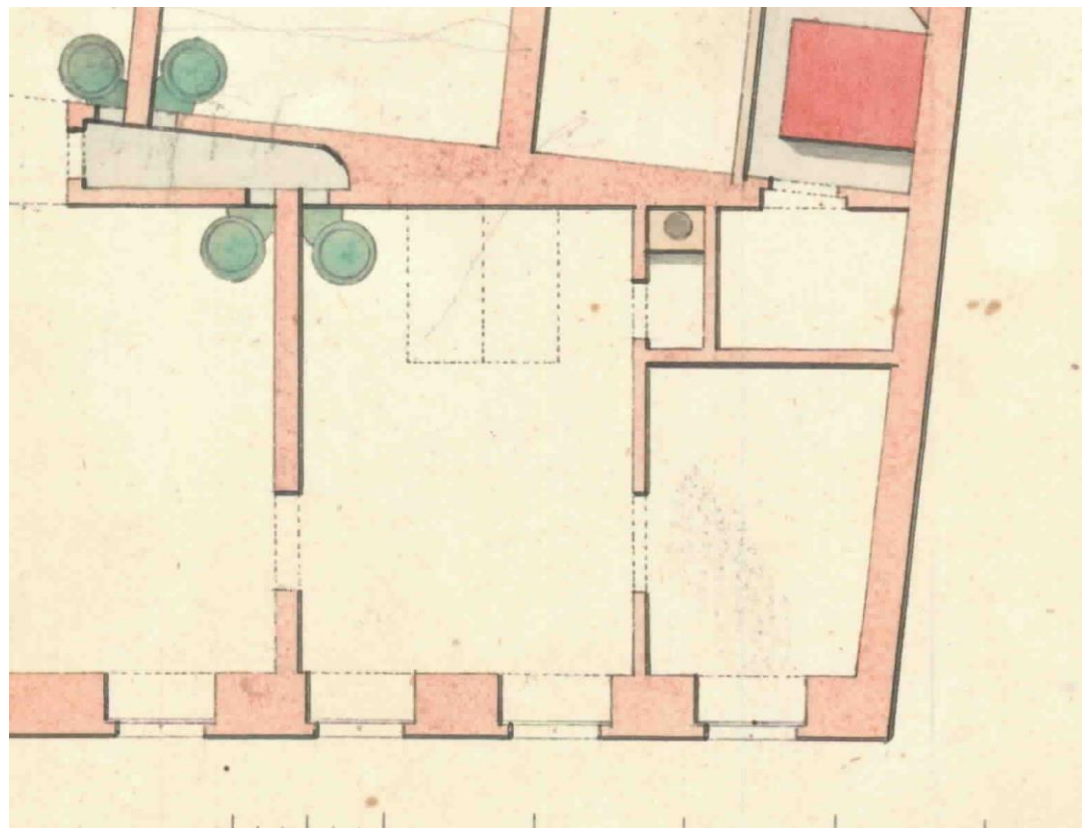
- melléklépcsőház mellett
- hátul
- **közlekedőnél**
- lakásban

Mai V. Király u. 38., építő
Hofrichter József /1819

Az **illemhely** helye a házban

- melléklépcsőház mellett
- hátul
- közlekedőnél
- **lakásban**, csak egyéni igény után

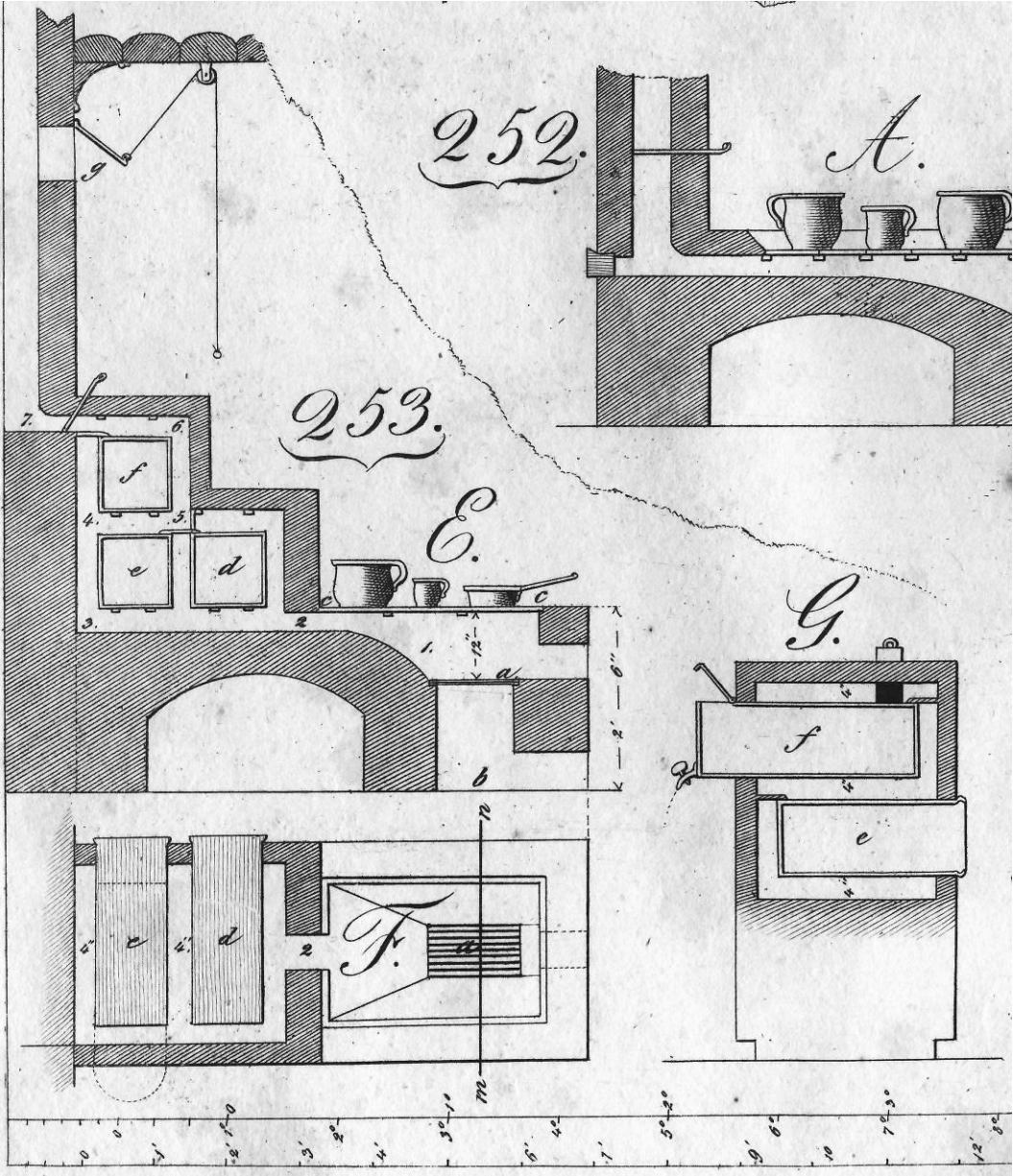

Mai V. Király u. 38., építő
Hofrichter József /1819

Konyha – funkciók

- főzés
- fűtés
- vízmelegítés

Központi fűtő és melegítő

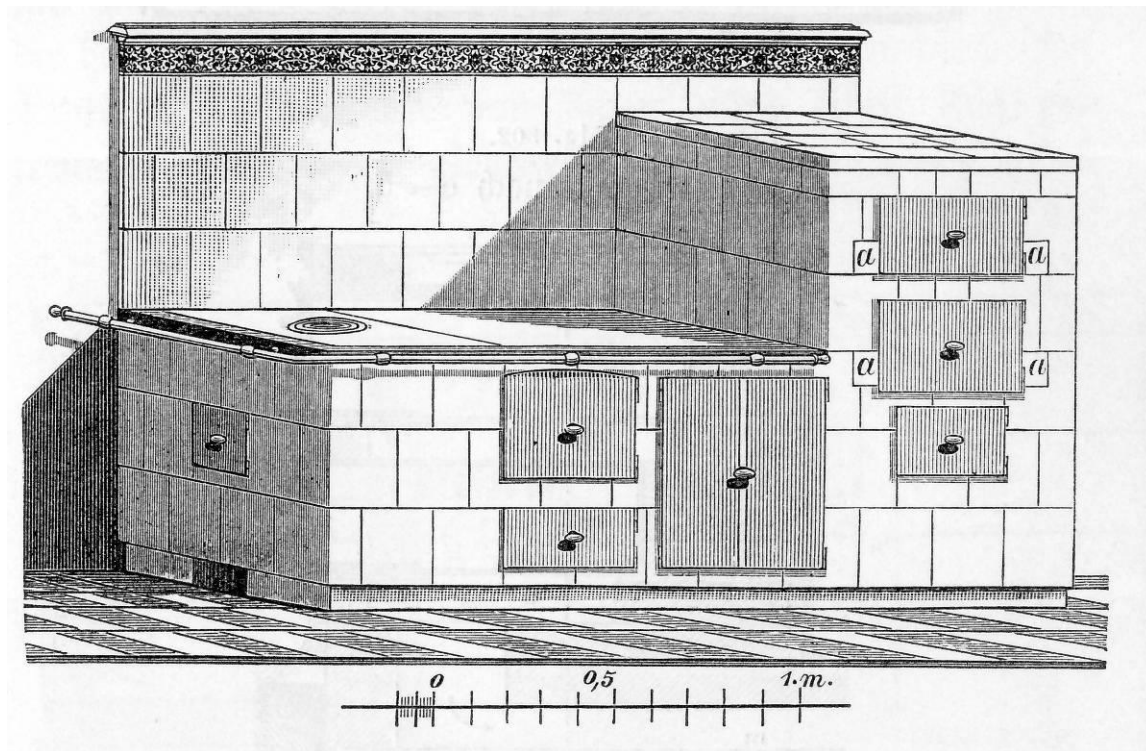

Konyha – funkciók

Központi fűtő és melegítő

Fokozatos egyszerűsödés

- egyre olcsóbb
- egyre könnyebb (emeletre!)
- csempe burkolat
- gáz bevezetése

Konyha – funkciók

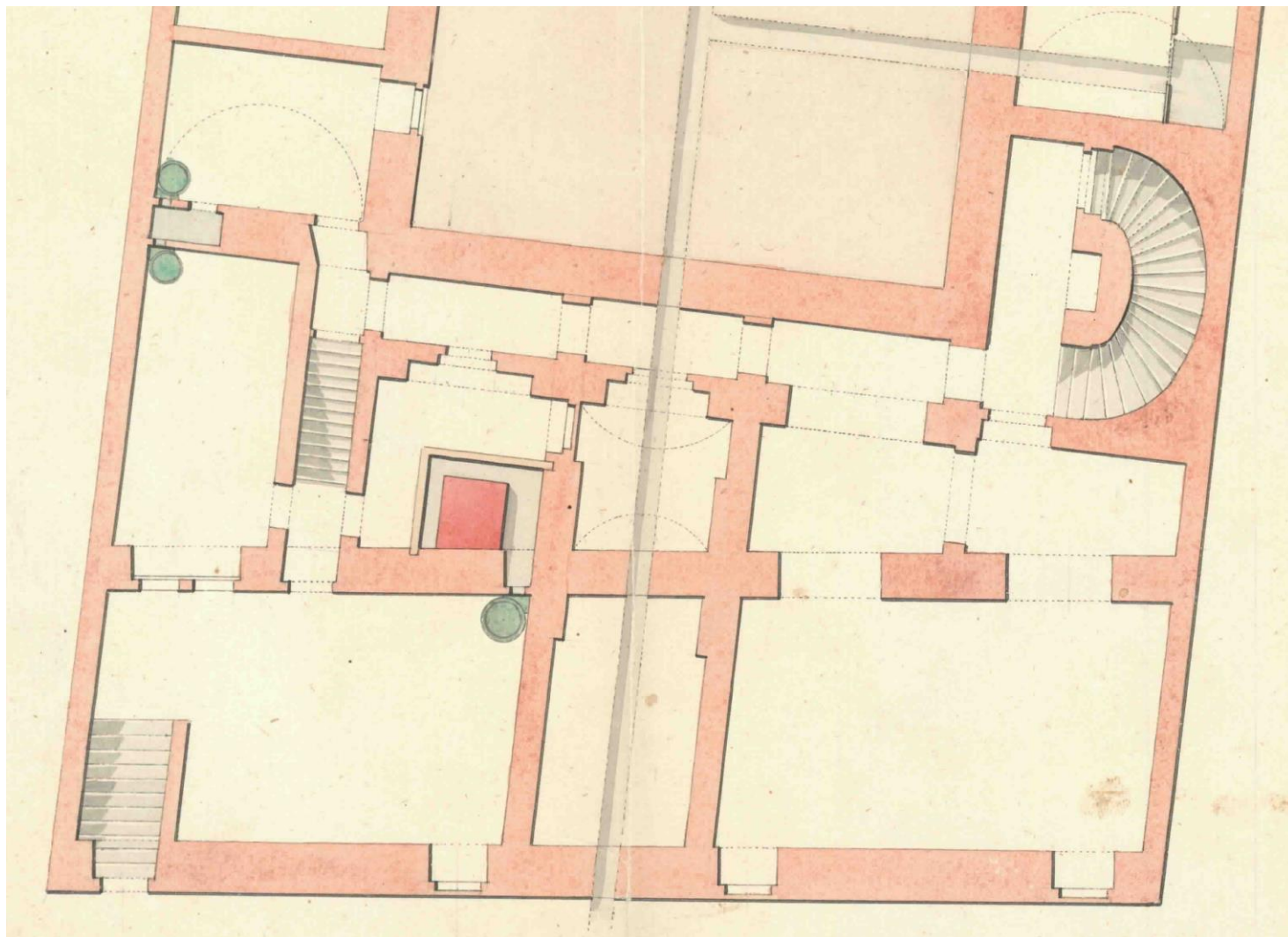
Központi fűtő és melegítő

A fejlődés vége...

Összetett gáz + szilárd
tüzeléses tűzhely

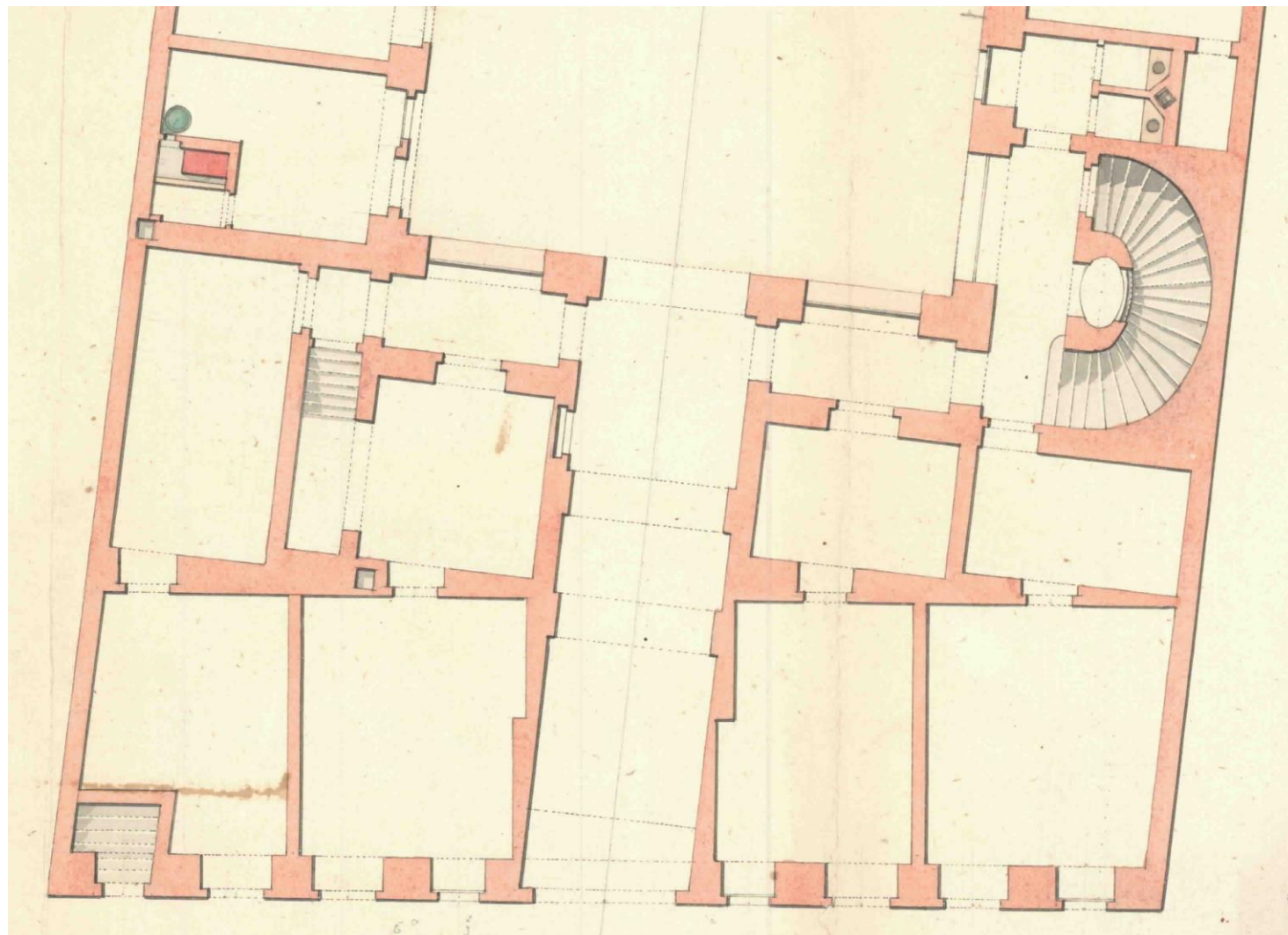

Szoba – fűtés – a kályha helye – a fűtés benyílója és folyosója

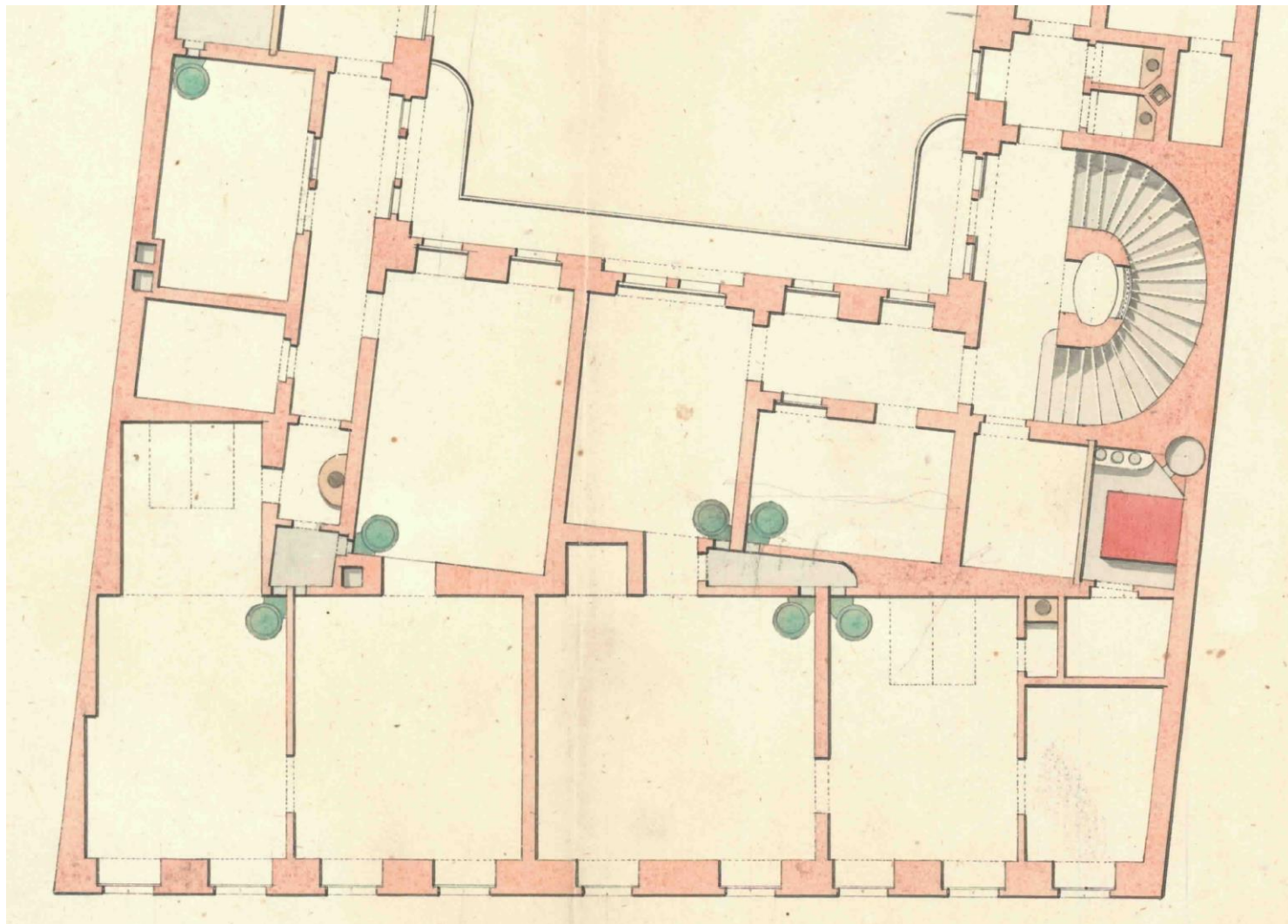
Mai V. Király
u. 38., építő
Hofrichter
József /1819
pince.

Szoba – fűtés – a kályha helye – a fűtés benyílója és folyosója

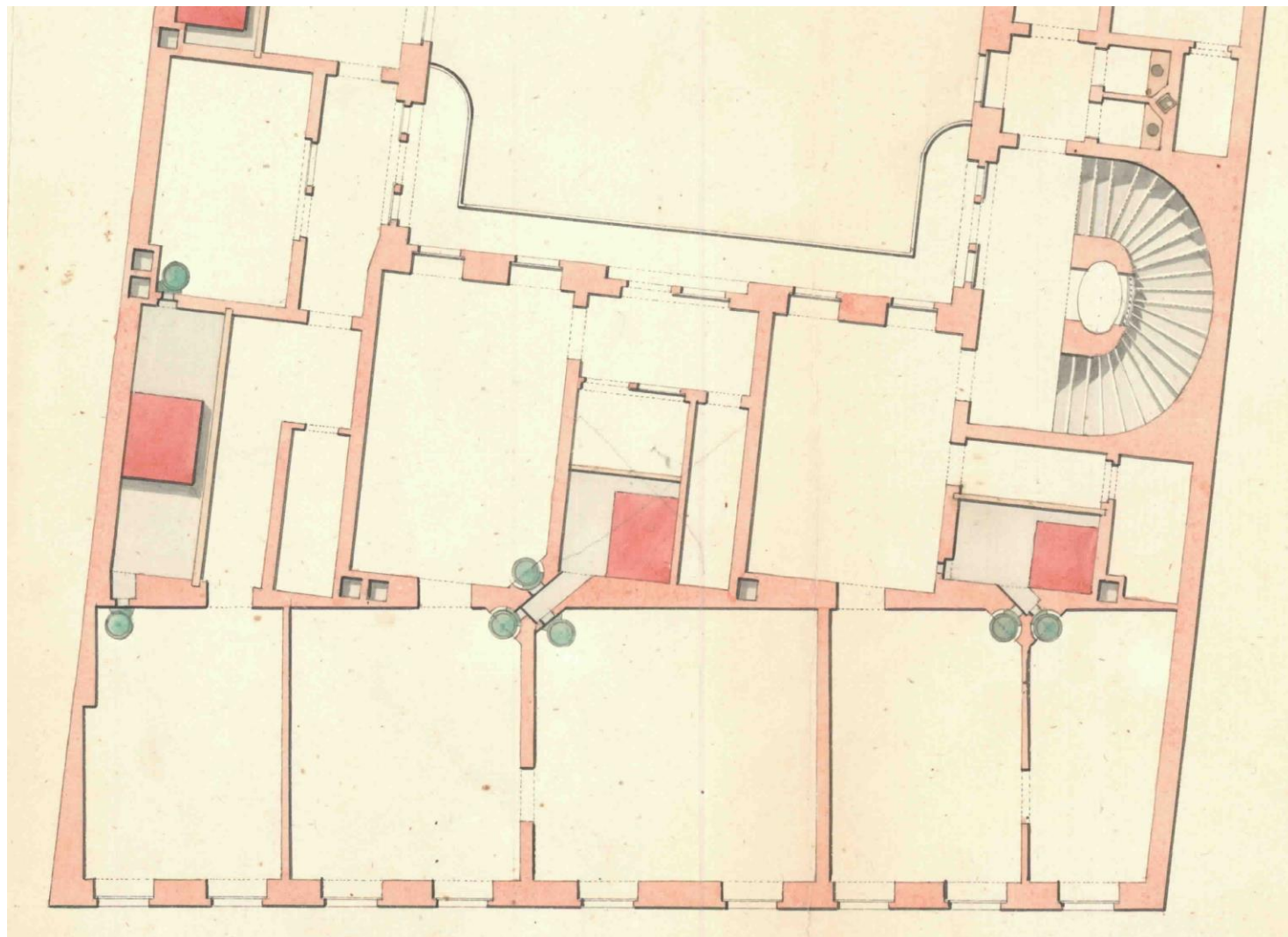
Mai V. Király
u. 38., építő
Hofrichter
József /1819
földszint

Szoba – fűtés – a kályha helye – a fűtés benyílója és folyosója

Mai V. Király
u. 38., építő
Hofrichter
József /1819
1. emelet.

Szoba – fűtés – a kályha helye – a fűtés benyílója és folyosója

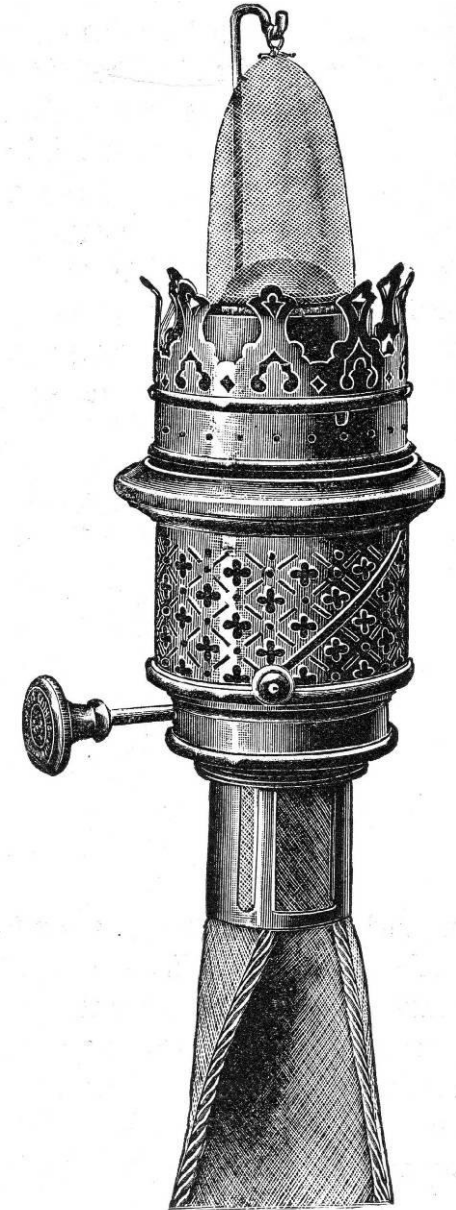
Mai V. Király
u. 38., építő
Hofrichter
József /1819
2. emelet.

Világítás – petróleum alapú világítás

- Nyers kőolajjal működő lámpa → *Al-Razi* (Muhammad ibn Zakariyā Rāzī, أبو بكر محمد بن يحيى بن زكريا الرازي, Rhazes, Rasis, 865–925) 9. század, Bagdad
- Az olajlámpás – azaz lángzós – világítás a 18. század második fele, Párizs
- Az 1780-as évek elején jelent meg a lapos belű égő
- 1780 után *Joseph-Louis Proust* (1754–1826) adagolós tartályos lámpát készített
- *Aimé Argand* (1750–1803) 1789-től elterjesztette a körbél használatát és a lánghoz vezetett levegővel fokozta fényességét
- *Antoine Quinquet* (1745–1803) az 1790-es években vezette be a cylinder, azaz a lámpaüveg használatát
- *Jan Józef Ignacy Łukasiewicz* (1822–1882) volt az első, akinek sikerült petróleumot előállítania. 1853-ban ő találta fel a modern petróleumlámpát is
- *Benjamin Silliman Jr.* (1816–1885) a frakcionált desztillációval gazdaságossá tette a petróleum gyártását, 1855-ben tökéletesítette az olajégőt
- *Robert Edwin Dietz* (1818–1897) 1859-ben szabadalmaztatta a petróleumlámpát

Világítás – petróleum alapú világítás

- lapos belű lámpa, létezett egyszerű, duplex és triplex formában
- lámpaformák
- burkolóüvegek

Világítás – gázvilágítás

- Kőszéngázt *John Clayton* állított elő 1739-ben.
- *Archibald Cochrane* (9th Earl of Dundonald, 1748–1831) 1786-ban feltalálta a szén száraz desztillációjával történő gáz gyártását.
- 1794-ben *James Watt* (1736–1819) már gázzal világított gyárában.
- *William Murdoch* (1754–1839) 1800 körül ipari méretben állított elő kőszénből világítógáz előállítására és ő készített először gázpalackot is.
- *Philip le Bon* (vagy Lebon, 1767–1804) „hőlámpájával” állított elő először gázt, fából, majd kőszénből; készülékét 1800-ban mutatta be.
- *Frederick Albert Winsor* (Friedrich Albrecht Winzer, 1763–1830) a gáz gyártóberendezéséhez csatolt vezetékkel oldotta meg a hálózat kérdését.
- Londonban az első lámpák 1807-től működtek.
- *Benjamin Henfrey* bitumenes barnaszénből előállított gázzal világított 1810-ben.
- Párizsban 1817 vezették be a gázvilágítást.

Világítás – gázvilágítás

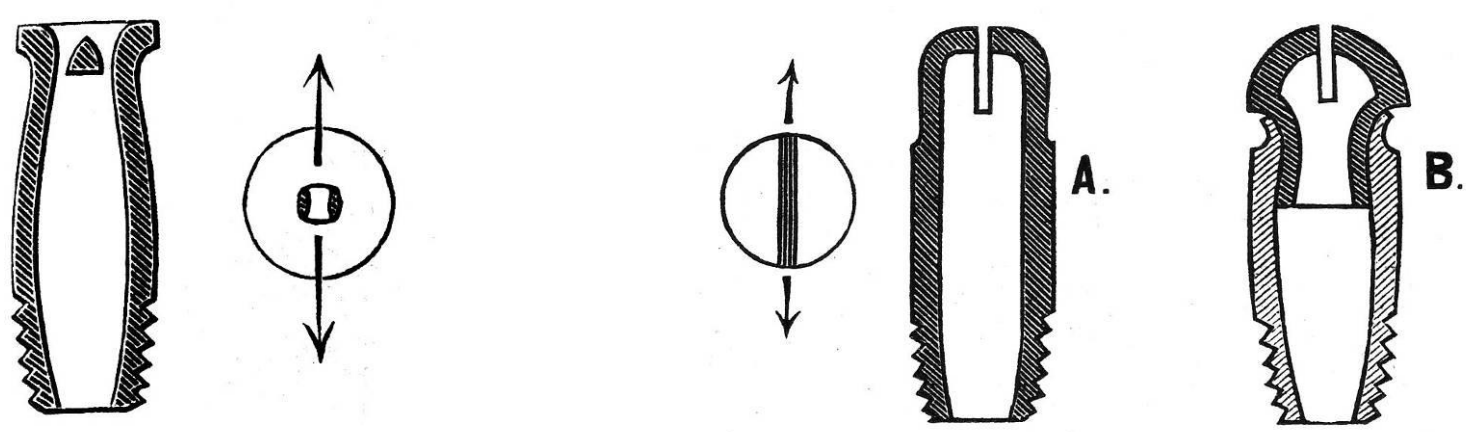
Pesten 1816-ban gyúlt ki az első gázfény.

Az 1820-as évek végén gazdagabb kereskedők már gázzal világítottak üzleteikben.

1827-től magánlakásokban is megjelent a gázvilágítás.

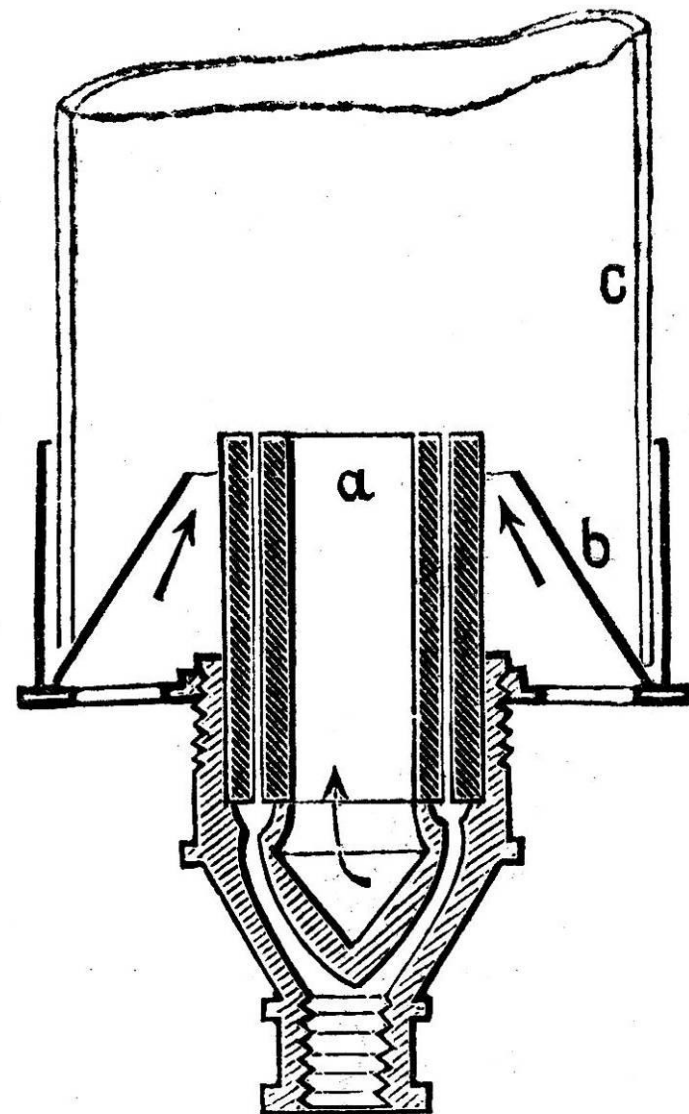
1837-ben az új – és akkor még Pest megyeinek nevezett – Nemzeti Színház falán megjelent az első közvilágításra használt gázlámpa is.

– egyszerű és lepkelángzó (A, B)

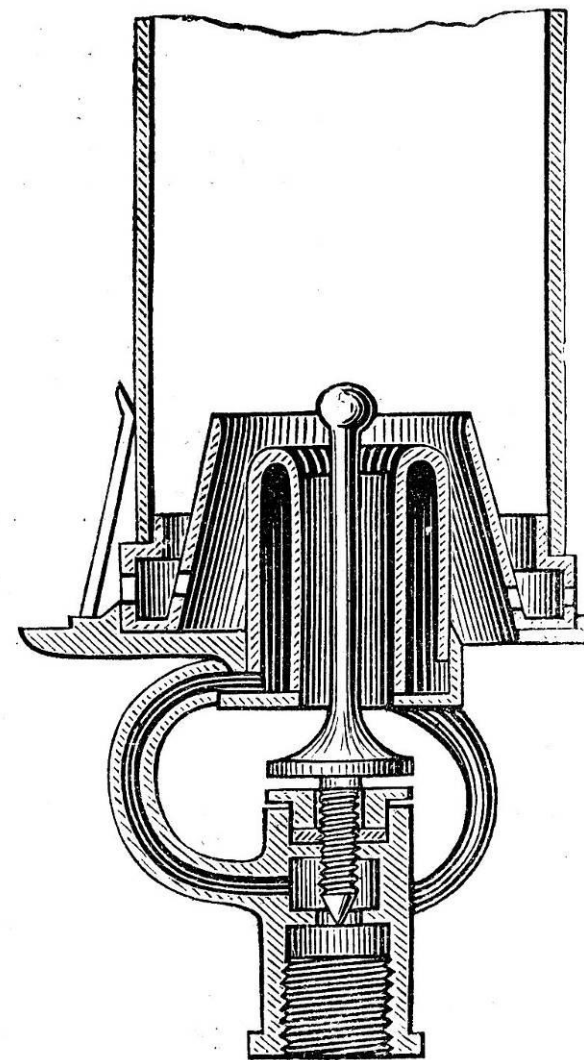
Világítás – gázvilágítás

A kor tipikus gázégője, az Argand lángzó, *Aimé Argand* (1750–1803) találmánya

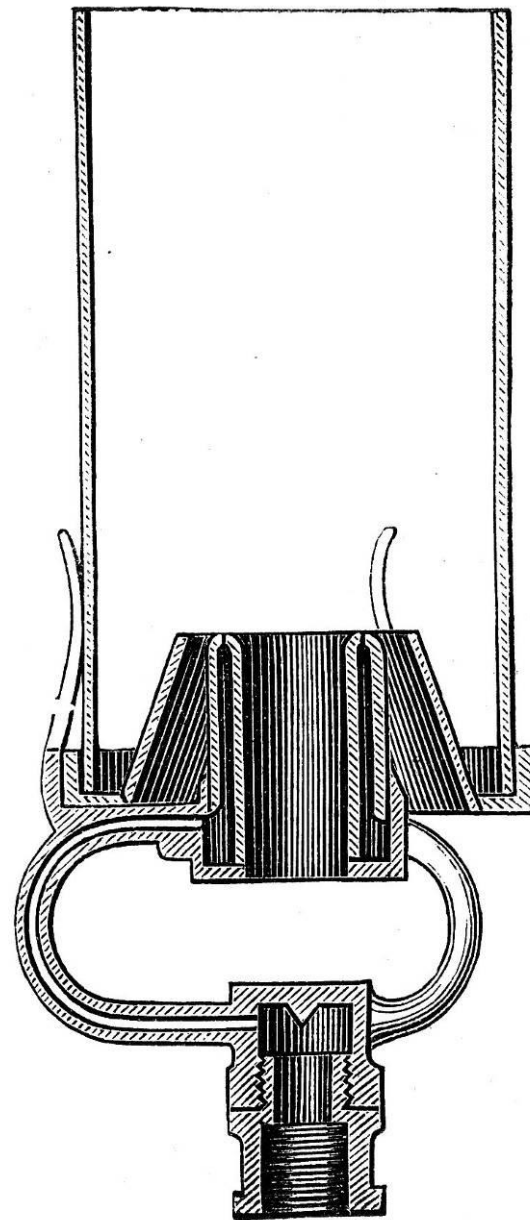
Világítás – gázvilágítás

A gazdagabbak gázégője, a lángterelő
Sugg-féle Argand-lángzó

Világítás – gázvilágítás

Az adagolócsöves Sugg-féle Argand-lángzó

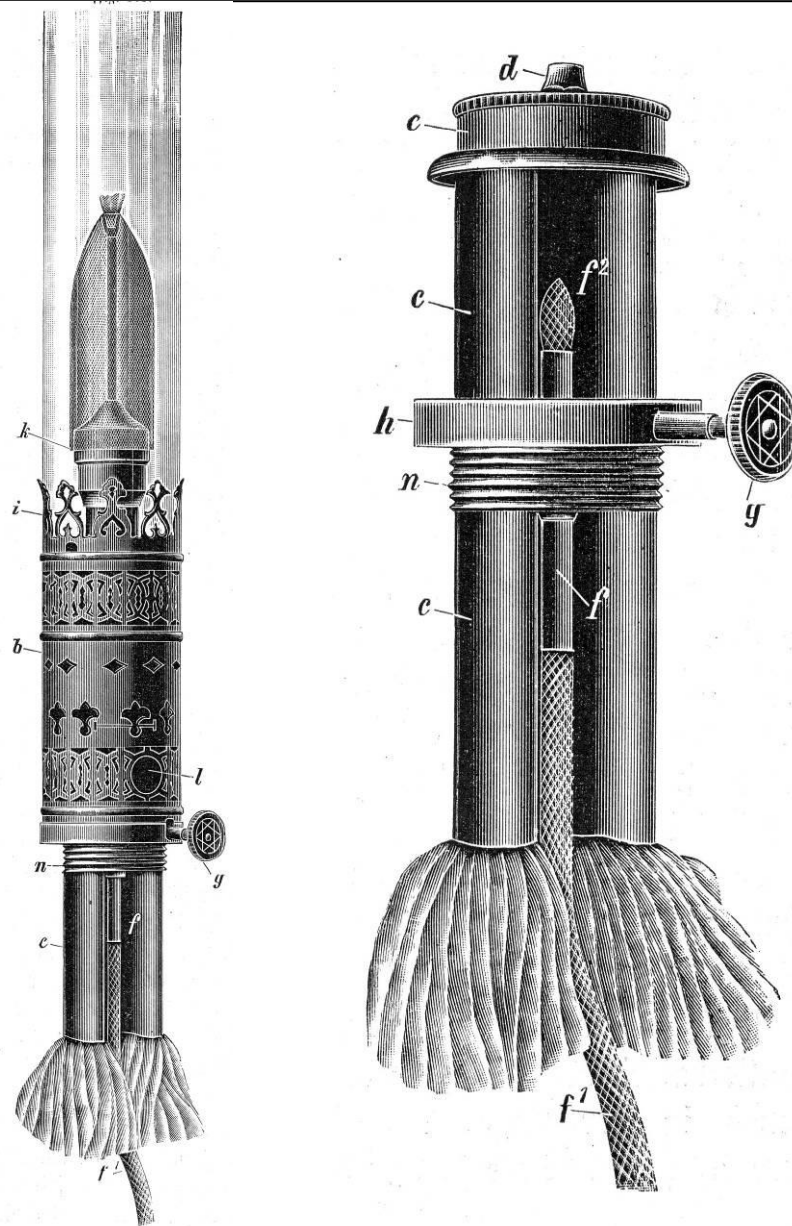
Világítás – spirituszos világítás

Spirituszt vagy régiesebben borlángot (etanol, etilalkohol, borszesz, C_2H_5OH) cukortartalmú oldat élesztős erjesztésével vagy – ipari szinten – etilén (C_2H_4) és víz sav-katalizált reakciójával gyártják

- Mai fogalmaink szerinti borszeszt *Ibn-Razi* készített a 9. és 10. század fordulóján
- Faszénnel szűrt tiszta etanolt először 1796-ban az orosz *Johann Tobias Lowitz* (Товий Егорович Ловиц, 1757–1804) készített
- 1808-ban *Nicolas-Théodore de Saussure* (1767–1845) tisztázta ezen anyag kémiai összetételét
- 1825-ban állított elő szintetikus etanolt *Michael Faraday* (1791–1867).
- 1828-ban az angol *Henry Hennel* és a francia *George Simon Serullas* (1774–1832) egymástól függetlenül rátaláltak az etilén alapú etanol-gyártásra
- az 1840-es évek elejétől használtak világításra spirituszt

Világítás – spirituszos világítás

- előmelegítő
- kettős meggyújtás
- szag

A kezdet – **II. József** reformjai → 1783–1784 államszervezeti reformok

- Helytartótanács, Kamara, Főhadparancsnokság Pozsony **Budára**
- Királyi Kúria Pestről **Budára**
- Országos Levéltár, Provinciális Tábla **Budára**
- Egyetem Jogi, Bölcsészettudományi és Orvosi Kara Budáról **Pestre**

– Jogi és a Bölcsészettudományi kar → a volt Kúria épületébe (Szeleczky-ház),

– Orvosi Kar a jogügyi igazgatóság → az 1777 előtt a jezsuiták által birtokolt Hatvani utcai épületébe került (Kossuth L. u. 18.)

– Egyetemi Könyvtára → a ferences kolostorba

- Hittudományi Kar Budáról **Pozsonyba**
- Hittudományi Kar 1786-ban Pestre → volt pálos kolostor

II. József általános reformjai → 1783–1784 államszervezeti reformok

1783-ban leválasztotta a szabad királyi városokat a Kamaráról

1785-ben a Kamarát beolvasztotta a Helytartótanácsba

1787-ben a szabad királyi városokat beolvasztották az új megyei rendszerbe

1788-tól pedig – miután megcserélték a bíró és polgármester tisztségének rangsorát – a két tisztségre a megyét vezető főispán, hármaskodó által jóváhagyott, jelölése után szavazhatott a polgárság

Pest – **Hűlff Móric Bálint** (1731 – 1801)

A kezdet – **II. József** reformjai → „felvilágosult” egyházpolitika

1782-ben felszámolta a domonkosrendiek és a klarisszák kolostorait

1786-ban felszámolta a pálosok kolostorait

1783-ban az irgalmasokat rakatta ki az Invalidus-palotából

Kísérletet tett a szervita rend pesti ingatlanainak elvételére is → kettős konfliktus

- „szervita háború”

A domonkosok kolostorába 1787-ben az Angolkisasszonyok költöztek be.

A pálosok ingatlanait a pesti egyetem kapta meg.

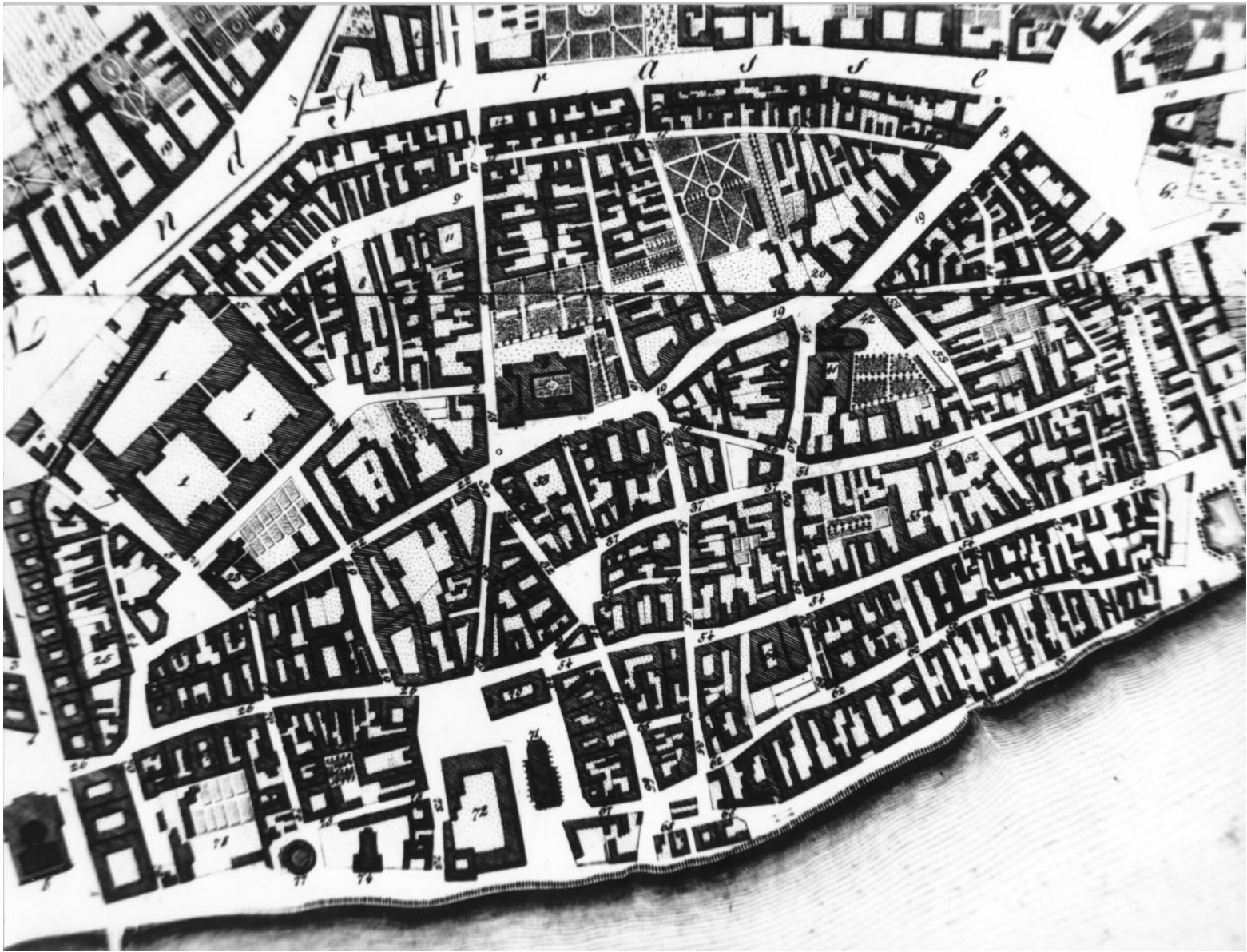
Az irgalmasok kápolnájának berendezését elkótyavetyélték.

Hülff Móric pesti működése

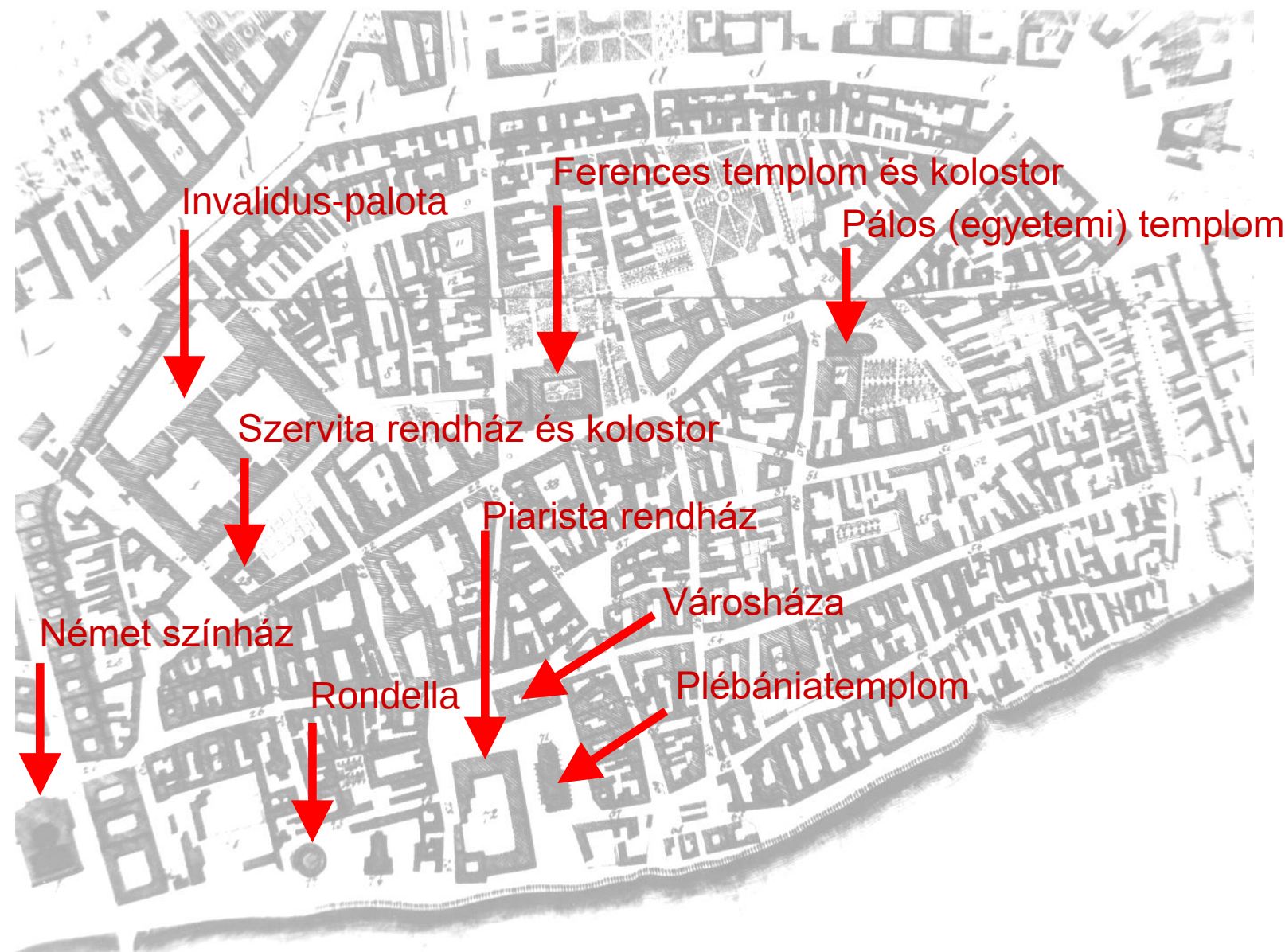
- A rokkantak Invalidus-palotából való kiköltöztetésével és az épület laktanyává alakításával megóvta a várost a további katonai beszállásolásoktól
- Elindította az Újépület építését
- Keresztülvitte a lakosságot a katonaápolás terheitől mentesítő katonai kórház építését, a mai Boráros tér mellett
- A bel- és külvárosok kapcsolata miatt megszüntette Pest erőd-jellegét
 - kinyitatta a Gerlóczy és a Királyi Pál utcák végi, járványveszély miatt 1771-ben elfalazott városkaput (1885),
 - lebontatta a Váci kaput, a hozzá közel eső dunai rondellával együtt,
 - lebontatta a mai Váci utca déli végén állott nagy rondellát, valamint a városfal egyes utcavégi szakaszait

Az uralkodó egyetértésével indítványozta a Váci kapu előtti terület parcellázását is, amely a **Lipótváros** fejlődésének elindítója lett (1789)

Pest

Plan der beyden königlichen freyen Hauptstädte... (1810. J. Lipszky), részlet.

II. József halála után

Hülff börtönbe → visszahelyezik → városszépítési teendők → 1794-től városszépítési biztos (Verschönerungs Comissaire)

- Csatornázás
- Külön városi mérnök, 1800-tól Degen Jakab
- Pénzalap
- Városligeti Fasor
- Falakon kívüli területek beépítése → mai Károly és Múzeum körút → mai Dob, Nagydíófa, Király és Kazinczy Bródy Sándor, Puskin, Szentkirályi utcák...
- 1802-ben megindították az Üllői út építését
- Hild János 1798-ban elkészítette az ácsstelepektől a pusztatemplomig terjedő Duna-part vízlevezető árkaiknak szabályozását

Hülff halála után **ad hoc bizottságok**

Magánkezdeményezések

- 1798-ban a báró Orczy László → „Orczy-kert”
- A városligeti tó és környéke → mocsár kiszárítása, **Witsch Rudolf**
- Petőfi téri görögkeleti templom 1799-től
→ Jung József és Talherr József

Következmények

- egybeépül a város a külvárosokkal
- Király utca felértékelődése
- Városligeti fasor

Szépítő Bizottmány (Verschoenerungs Comission) → 1808-tól

- József nádor (1776 – 1847)
- **Hild János** () és rendezési terve
- Javaslatok általában
 - a külvárosok házainak és utcáinak rendezése és fokozatos kövezése
 - a mélyen fekvő utcák feltöltését és lefolyócsatornák építése
 - a futóhomokos pestkörnyéki területek megkötése
 - a piacok szabályozása
 - dologház és kaszárnya építése
 - a bel és külterület csatornázása
 - utcai kovácműhelyek eltávolítása

– Javaslatok, konkrétan...

- a Belvárosban az Invalidusok palotája előtt tér létesítését, azon az áron, hogy a szerviták templomát és rendházát lebontják
- a szerviták templomának és rendházának áthelyezését a Lipótvárosba
- a belvárosi Duna-part rendezését, kikövezését és vízi lejárókkal való ellátását a Molnár tóig
- az Aranykéz utcai hajóhivatal áthelyezését a mai Kossuth Lajos tér helyére
- a Hal téri mézárszék elhelyezését
- a ferencesek kolostora mögötti botanikus kert kitelepítését a Hatvani kapu elé...
- mai József nádor tértől és Vörösmarty tértől keletre fekvő kincstári épületek – Sóhivatal, sóraktárak, Dohánybeváltó, Harmincadhivatal – helyén parcellázott terület kialakítását

– Javaslatok, konkrétan folytatás...

- a Lipótváros kiépítését a mai Markó utca vonaláig, azon túl pedig kertes ligetes városrész létesítését a mai Margit híd pesti hídfőjének vonaláig, összefüggő dunaparti házsor mögött
- tér létesítését a mai Gyár és a mai Hercegprímás utcák vonala meghosszabbításának találkozásánál
- az Újépület befejezését és hasznosítását
- szervita kolostor építését az akkor a mai a Szt. István téren állott Állathecc színház helyén; Új színház és vigadó építését.

A javaslatot alátámasztó költségvetés szerint

a beruházási költségek fedezésére szolgáló **Szépítési Alap** számíthatott

- a) az Alap javára eladott pesti telkek árára – illetőleg, mivel a vételárnak csak egyharmadát kellett azonnal fizetni és a többit tíz év alatt részletekben lehetne törleszteni, először csak a telekárak egyharmadára
- b) az 1789-1791 közötti lipótvárosi, városligeti árverésen elkelt telkek ár-hátralékaira
- c) Pest város hozzájárulásaira
- d) a 6 %-kal kamatozó biztos kinnlevőségekre ötszázalékos kamattal felvett városi kölcsönre

Hild János számítása szerint, a várható 1.200.596 Ft-os költségekkel szemben, e bevételek 22.465 Ft és 11 és fél krajcár felesleget mutatnának.